

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra:

Katedra filosofie

Studijní program:

Specializace v pedagogice

Studijní obor:

Humanitní studia-anglický jazyk

VÝZNAM KOMUNIKACE VE FILOSOFII VÝCHOVY S PŘÍHLÉDNUTÍM K VYUŽITÍ V ARTETERAPII

IMPORTANCE OF COMMUNICATION IN PHILOSOPHY OF EDUCATION WITH REGARD TO USE IN ART THERAPY

Bakalářská práce: 11–FP–KFL–129

Autor:

Alena KUBOVÁ

Podpis:

Vedoucí práce:

PhDr. Jana Šturzová, Ph.D.

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
65	0	0	0	31	0

V Liberci dne: 07.12.2011

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra anglického jazyka

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
(pro bakalářský studijní program)

pro (kandidát): Alena Kubová
adresa: Březová 17, Jablonec nad Nisou, 46602
Studijní obor Specializace v pedagogice: Humanitní studia -
(kombinace): anglický jazyk
Název BP: **Význam komunikace ve filosofii výchovy s
přihlédnutím k využití v arteterapii**
Název BP v angličtině: **Importance of communication in philosophy
of education with regard to use in art therapy**
Vedoucí práce: PhDr. Jana Šturzová, Ph.D.
Konzultant:
Termín odevzdání: duben 2011

Poznámka: Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování BP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 19.4.2010

---

děkan

---

vedoucí katedry

Převzal (kandidát): _____

Datum: _____

Podpis: _____

Název BP: VÝZNAM KOMUNIKACE VE FILOSOFII
VÝCHOVY S PŘÍHLÉDNUTÍM K VYUŽITÍ V ARTE
TERAPII

Vedoucí práce: PhDr. Jana Šturzová, Ph.D.

Cíl: Osvojení metody analýzy a srovnání odborných textů,
systematizace získaných poznatků. Ukázka možnosti
využití filosofických východisek v arteterapii.

Požadavky: Pravidelné konzultace 1x měsíčně v souvislosti s
vedenou prací. Předložení hrubé verze BP v lednu 2011.

Metody: Analýza, srovnání.

Literatura: PALOUŠ, R. Ars docendi. 1.vyd., Praha: Karolinum,
2004. 127s. ISBN 80-246-0855-3.
KRÁMSKÝ, D. O povaze humanitních věd: k etickým a
metodologickým východiskům humanitněvědního
poznávání. Liberec: Bor, 2008. 172s. ISBN 978-80-
86807-75-1.
PEŠKOVÁ, J. Já, člověk...: Jak dělat vědu o člověku
dnes a zítra. 1.vyd., Praha: Státní pedagogické
nakladatelství, 1991. 269s. ISBN 80-04-21766-4.
JEBAVÁ, J. Úvod do arteterapie. 1.vyd., Praha:
Karolinum, 1997. 95s. ISBN 80-7184-394-6.
ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie. 1.vyd.,
Praha: Portál, 2002. 167s. ISBN 80-7178-616-0.

Čestné prohlášení

Název práce: Význam komunikace ve filosofii výchovy s
přihlédnutím k využití v arteterapii

Jméno a příjmení autora: Alena Kubová

Osobní číslo: P08000508

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 07. 12. 2011

Alena Kubová

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucí své bakalářské práce PhDr. Janě Šturzové, Ph.D. za odborné vedení mé práce, vstřícnost a ochotu při konzultacích a za připomínky ke zpracování dané problematiky.

Anotace:

Bakalářská práce se zabývá významem řeči a komunikace ve filosofii výchovy, jejími poruchami a uměním jakožto tvořícím procesem, jehož prostřednictvím lze tyto poruchy léčit. Ukazuje možnosti využití filosofických východisek v arteterapii a zaměřuje se na arteterapii jako na prostředek neverbálního dorozumívání v případě, že je jakkoli narušena komunikační schopnost.

Klíčová slova:

Komunikace, filosofie výchovy, umění, výchova, tvorba, arteterapie, psychoterapie, arteterapeut, výtvarné umění, řeč, poznávání, tvořivost, vyjádření, sebeuvědomění, sebereflexe, poruchy komunikace, dialog, kompetence.

Abstract:

The bachelor's thesis deals with the importance of speech and communication in philosophy of education, its disorders and with art as a process of creation through which can be these disorders treated. It shows ways of use of philosophical bases in art therapy and focuses on art therapy as means of nonverbal communication in case the ability of communication is somehow damaged.

Key words:

Communication, philosophy of education, art, education, creation, art therapy, psychotherapy, art therapist, visual arts, speech, cognition, creativity, expression, self-awareness, self-reflexion, communication disorders, dialogue, competence.

Obsah

1 Úvod.....	10
2 Komunikace.....	11
2.1 Definice.....	11
2.2 Funkce komunikování.....	13
2.3 Verbální komunikace.....	14
2.4 Neverbální komunikace.....	14
2.5 Komunikace ve filosofii výchovy.....	16
2.5.1 Komunikace jako dialog.....	16
2.5.2 Komunikace jako poznávání.....	19
2.6 Komunikace a řeč.....	20
2.6.1 Rétorika.....	23
2.7 Komunikační kompetence.....	24
3 Poruchy komunikace.....	25
3.1 Narušená komunikační schopnost.....	25
3.2 Poruchy v interpersonální komunikaci.....	27
3.2.1 Poruchy komunikace související s duševní poruchou osobnosti.....	28
3.2.2 Poruchy komunikace související s poruchami myšlení.....	28
4 Umění.....	29
4.1 Tvořivost.....	30
4.2 Expresivní tendence.....	31
4.2.1 Názornost.....	31
4.3 Umění jako prostředek komunikace	32
4.4 Výchova uměním.....	34
4.5 Umění jako terapie.....	35
4.6 Výtvarné umění jako tvorba – tvorba jako sebeuvědomění.....	36
4.7 Kresba.....	38
5 Arteterapie.....	39
5.1 Definice.....	39
5.2 Z historie arteterapie.....	41
5.3 Vztah arteterapie a umění.....	42
5.4 Osobnost arteterapeuta.....	42

5.5 Diagnostické aspekty výtvarného projevu.....	44
6 Formy arteterapie.....	45
6.1 Individuální.....	45
6.2 Skupinová.....	45
6.2.1 Rodinná.....	45
6.2.2 V partnerském vztahu.....	46
7 Cíle arteterapie a její cílové skupiny.....	47
7.1 Arteterapie s dětmi.....	48
7.1.1 Kresba jako nástroj poznání dítěte.....	48
7.1.2 Proč právě kresba?.....	49
7.1.3 Interpretace.....	50
7.2 Dospívající.....	50
7.3 Senioři.....	51
7.4 Ostatní problémové skupiny.....	51
7.4.1 Sociální problémy.....	51
7.4.2 Duševní poruchy a nemoci.....	52
7.4.3 Autističtí pacienti.....	52
7.4.4 Nevidomí a slabozrací pacienti.....	52
8 Metody a techniky arteterapie.....	54
9 Současná česká arteterapie.....	57
9.1 Česká arteterapeutická asociace.....	57
9.2 Studium arteterapie.....	58
9.2.1 Jihočeská univerzita.....	58
9.2.2 Rožnovská interpretační arteterapie.....	58
9.2.2.1 PhDr. Milan Kyzour.....	59
9.3 Výhody a přínosy arteterapie.....	59
10 Závěr.....	61
11 Seznam použitých zdrojů.....	63

1 Úvod

Každý den je člověk v bezprostředním kontaktu s druhými lidmi a s okolním světem a ať už sám chce nebo nechce, komunikace tvoří nedílnou součást jeho života. Dokonce by se dalo říci, že styk a komunikace s ostatními patří mezi základní lidské potřeby. Vždyť právě schopností verbálně se dorozumívat se odlišujeme od ostatních živočichů. Máme tedy možnost prostřednictvím komunikace vyjádřit nejen své názory a postoje, ale především také své pocity, nálady a emoce, což je pro celkový rozvoj naší osobnosti nesmírně důležité.

Většina lidí bere svou schopnost komunikovat jako naprosto běžnou a samozřejmou věc. Málokoho však napadne, že na světě jsou i ti, pro které komunikace není vůbec snadná a přirozená dovednost a mají s ní obrovské problémy. Existuje totiž nemalé množství komunikačních poruch, ať už v oblasti řeči a jejího vývoje či v oblasti duševní, které způsobují lidem velká omezení. Neschopnost řádně komunikovat s druhými činí jejich výchovu a vzdělání daleko obtížnějšími. Aby se i takoví lidé byly schopni nějak dorozumívat se svým okolím, je pro ně nutné najít jiné komunikační prostředky. Jedním z takových prostředků je například arteterapie, která umožňuje lidem vyjádřit se skrz výtvarnou tvorbu. Jakýkoliv produkt lidské kreativity v sobě totiž odráží výpověď o jeho autorovi. Díky procesu tvoření o se sobě člověk dozví i to, o čem sám neměl ani tušení a co je ukryto hluboko v jeho podvědomí. Arteterapie je disciplína, která tohoto poznatku využívá k řešení problémů lidí v různých oblastech.

Ve své práci se nejprve zabývám komunikací, její definicí a rozdělením a následně ukazuji, jakou roli má ve filosofii výchovy. Další kapitola se zabývá zmíněným poruchám v komunikaci a tomu, jak ovlivňují život člověka. Druhá část práce je věnována umění a výtvarné tvorbě jakožto alternativní možnosti komunikace pro tu část populace, pro kterou je běžná forma verbálního vyjadřování nemožná. Nabízím základní informace o arteterapii, o jejích metodách, formách, cílech a cílových skupinách.

Cílem této práce je najít význam komunikace ve filosofii výchovy a ukázat možnosti využití filosofických východisek v arteterapii.

2 Komunikace

2.1 Definice

Člověk je bezesporu společenský tvor, a tudíž kontakt s druhými i jejich blízkost potřebuje ke své existenci. Proto není divu, že pojem komunikace je tak hojně užívaným výrazem. Pochází z latinského slova *communicatio*, což si můžeme přeložit jako „sdělovat“, či „spojovat“. Komunikace má obrovský význam pro rozvoj osobnosti a obecně je chápána jako schopnost člověka užívat výrazových prostředků k vytváření, udržování a pěstování mezilidských vztahů. Tento termín ovšem nemá v literatuře jednotnou definici, jelikož je používán v několika vědních disciplínách, jako například v pedagogice, psychologii, lingvistice, sociologii, antropologii a kybernetice.¹ Můžeme však jednoduše říci, že v komunikaci jde vždy o přenos nějaké informace. „V komunikačním procesu se dovídáme o postojích, jež zaujímáme – k věcem, k tématům, situacím, také lidem, i sobě navzájem. Informujeme druhé o sobě, ukazujeme a předáváme jim vlastní sebeobraz, sebepojetí. Dáváme též najevo své požadavky, jaké máme vůči osobám, s nimiž aktuálně komunikujeme a vůči druhým lidem vůbec. Určujeme pravidla vzájemného styku a kontaktu. Sdělujeme si emoce, které v různých situacích a s různými lidmi prožíváme.“²

Když pojmem komunikaci z psychologického hlediska, zájem je soustředěný především na to, jak se lidé vyjadřují (nebo naopak co skrývají, nebo se snaží zatajit) a na funkce komunikace a motivace k ní. Dále se psychologie zabývá účinky komunikace na psychiku, projevy a vztahy účastníků a dorozuměním a nedorozuměním v procesu komunikování. Často se stává, že lidé pochopí nějaké sdělení jinak, než bylo původně zamýšleno. Běžně totiž ke zprávám přiřazujeme významy na základě svých zkušeností nebo očekávání a tím ho vlastně přeměníme dle svého.³

Růžička ve své knize *Péče o duši v perspektivách psychoterapie* nahlíží na komunikaci z psychoterapeutického hlediska a za předpoklad toho, že člověk

-
- 1 KLENKOVÁ, J. Možnosti stimulace preverbálních a verbálních schopností vývojově postižených dětí. Brno: PAIDO, 2000, s. 17.
  - 2 HOŠKOVÁ, L., LAKATOŠOVÁ, J. Komunikace. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994, s. 4.
  - 3 VYBÍRAL, Z. Psychologie komunikace. 1.vyd., Praha: Portál, 2005, s. 28-29.

přijme svět, považuje vědomí, že tento svět sdílíme společně s ostatními a musíme s nimi otevřeně komunikovat.

Filosofie se například ptá po způsobu bytí komunikace, zkoumá komunikaci v reflexi. Ve filosofii se tedy nezaměřujeme bezprostředně na komunikační událost, nýbrž na její předpoklady. V tomto smyslu komunikace nám jde především o to sejít se s druhým u věci, o kterou nám společně jde. Hlavním momentem je zde spoluporozumění, které dává situaci plnost a smysl, teprve pak se dílo stává půdou komunikace jednotlivců, skupin, generací, oborů atd. Pešková vidí problém v absenci filosofického tázání v dnešní době.⁴

Pešková dále v jednom ze svých textů shrnuje, že „komunikace není především instrumentálním personálním vztahem mezi komunikujícími, ale výrazem lidské schopnosti sejít se u věci, která je předmětem komunikačního aktu.“⁵ Tudíž nejde o to nezávazně s někým komunikovat, ale komunikovat něco, čímž se myslí přesně vymezit téma, identifikovat svou vlastní pozici ve vztahu k dané věci či problému, najít pro věc správné slovo. V tomto smyslu komunikace představuje základní paradigma veškeré lidské aktivity. Prostřednictvím komunikace jsme schopni zprostředkovávat poznatky, informace, pracovní úkony, vztahy k přírodě, vztahy mezi národy a kulturami atd. Komunikaci lze však chápat také jako veškeré chování lidí.

Ve stejném textu uvádí Pešková výklad pojmu komunikace, jak jej podal Jaro Křivohlavý. Ten veškeré definice významu komunikace shrnul do současného pojetí, kdy výraz znamená „společně s někým na něčem participovat“. Pro filosofii je důležitá hlavně jeho závěrečná myšlenka o významu slova, tedy že v nejhlubším smyslu slova znamená komunikace otvírat nitro jeden druhému tak, jak je tomu například při sdělování tajemství.

Německý filosof a představitel existencialismu, Karl Jaspers chápe komunikaci jako základ existence, a jak sám praví: „Existuji jen s druhým, sám nejsem nic.“⁶ Jaspers dále tvrdí, že motivy filosofování, jakožto úžas, poznání, pochybnost a jistota, ztracenost a sebnalezení jsou podmíněny právě komunikací mezi lidmi. Komunikace nám tedy podle něj umožňuje sebeuskutečnění já jako

---

4 PEŠKOVÁ, J. Vybrané spisy Jaroslavy Peškové. 1.vyd., Praha: Kreace, 2010, s. 167.

5 Tamtéž, s. 166.

6 LOUDOVÁ, M. Filosofie komunikace v díle K. Jasperse: diplomová práce. Plzeň: Západočeská univerzita, Fakulta filosofická, 2009, s. 48.

sebe sama. Tvrdí, že filosoficky můžeme vést svůj život dvěma způsoby – buď žít v osamělosti cestou meditace, nebo s lidmi cestou komunikace. Ale jen v komunikaci, která spojuje jedno bytí s druhým, je člověk sám sebou a žije plně.⁷

2.2 Funkce komunikování

Komunikace má bezpochyby svůj účel a smysl. Každá komunikační výměna plní nejméně jednu funkci, většinou však hned několik funkcí najednou. Vybíral jmenuje 5 hlavních funkcí našeho komunikování:

Informovat – předat zprávu, oznámit

Instruovat – navést, naučit

Přesvědčit – aby adresát změnil názor, ovlivnit

Vyjednat – řešit a vyřešit, dospět k dohodě

Pobavit – rozveselit druhého, rozptýlit

Pro bližší pochopení Vybíral dodává, že v běžných situacích se nejčastěji setkáme se skrytým instruováním nebo přesvědčováním, přestože naoko se může zdát, že jde pouze o informování. Jako příklad předkládá případ neobjektivních zpravodajství televizních stanic nebo tiskových agentur a redakcí, kdy je informace doprovázena manipulací, resp. instrukcí. Ta manipulace je ovšem nezjevná a dokonce popíraná.

Někteří komunikující se třeba více zaměřují na formu svého sdělení, než na jeho obsah. To znamená, že se například při jejich vystupování příliš předvádějí, či kladou důraz na zdvořilost a spisovnost apod. Účelem jejich komunikace pak tedy může být exhibice a upoutání veškeré pozornosti ke své osobě.⁸

---

7 LOUDOVÁ, M. Filosofie komunikace v díle K. Jasperse: diplomová práce. Plzeň: Západočeská univerzita, Fakulta filosofická, 2009, s. 47-49.

8 VYBÍRAL, Z. Psychologie komunikace. 1.vyd., Praha: Portál, 2005, s. 31.

2.3 *Verbální komunikace*

Již z názvu tohoto typu komunikace můžeme vyvodit, že se jedná o komunikaci mluvenou, dějící se mezi lidmi v přímém kontaktu. Patří sem tedy všechny procesy, které se vykonávají za pomoci hlasité nebo psané řeči. Lidská inteligence se manifestuje právě ve slově a písmu. Jejím prostředkem je tedy řeč. Díky řeči jsme schopni přesně určit předmět našeho sdělení, ale na druhou stranu nám zase méně umožňuje vyjádřit naše emoce, city a vzájemné vztahy. Dokonce i naše sociální kontakty a milostné vztahy jsou závislé na vysokém stupni schopnosti jazykové výměny, rozhovoru, diskuze, slovní hádky, pomluvy atd. Všechny tyto jevy zaujímají v lidském sociálním životě centrální pozici.⁹

Výstižnou definici verbální komunikace nabízí i Vybíral: „Slovní komunikací rozumíme výběr, kombinování a produkci jazykových znaků (psaní projevu, rozmyšlení řeči, artikulaci, řečovou strategii a „diplomacii“, volbu stylu), proces vzájemného sdělování, percepce (vnímání) a recepci (příjem).“¹⁰

2.4 *Neverbální komunikace*

Hošková a Lakatošová uvádějí, že v podstatě neustále komunikujeme, a to i v případě, kdy mlčíme. Přestože totiž mlčíme, vydáváme nějaké signály, které si druzí mohou nějak interpretovat. Už samotný fakt, že mlčíme, něco naznačuje, něco sděluje. I když pouze přihlížíme nějaké slovní výměně mezi dvěma účastníky, tak komunikujeme. Kdybychom totiž přítomni té konverzace nebyli, ty dané informace by třeba proudily zcela jinak a nebo by samotné byly jiné. „Teorie neverbální komunikace vychází z faktu, že tento projev je více spontánní, nekontrolovaný, s méně prvky zaměřenosti a účelovosti, čímž můžeme více odhalit vnitřní klima komunikujících jedinců. Řeč těla je tedy svým způsobem mnohem upřímnější než slova.“¹¹ I v raném dětství, kdy jsme ještě neovládali mluvený jazyk, jsme byli odkázáni v podstatě na mimoslovní komunikaci. Zde je

---

9 KLENKOVÁ, J. Možnosti stimulace preverbálních a verbálních schopností vývojově postižených dětí. 1.vyd., Brno: PAIDO, 2000, s. 18.

10 VYBÍRAL, Z. Psychologie komunikace. 1.vyd., Praha: Portál, 2005, s. 106.

11 HOŠKOVÁ, L., LAKATOŠOVÁ, J. Komunikace. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994, s. 6.

tedy dokázáno, že i tento způsob dorozumívání funguje bez větších obtíží a lze snadno interpretovat. Autorky dále zmiňují, že neverbální komunikace bývá také označována jako „tajná řeč těla“. Tato neverbální sdělení probíhají v lidském podvědomí, mimo normální úroveň vnímání. A také by se neměl opominout fakt, že podnětů ke zpracování je příliš mnoho a lidé nejsou schopni zabývat se veškerými informacemi. Proto dochází k procesu filtrování, kdy se člověk zaměří pouze na část informací.¹²

Každý neverbální signál má svůj význam. To, jak lidé rozumí jednotlivým neverbálně sdělovaným významům je podmíněno hned několika faktory. Jednak tedy kulturou, obeznámeností se sociální skupinou, prostředím a v neposlední řadě i vztahem, který máme s komunikačním partnerem. Je přirozené, že většinu takových neverbálních sdělení ani nemůžeme jednoznačně převést do slov, natož je zcela přesně interpretovat, jelikož pro správné vyložení a porozumění dané informace je nutné znát další kontextové okolnosti.¹³

V knize od Hoškové a Lakatošové je ještě uveden názor Křivohlavého na to, co si vlastně pomocí neverbální komunikace sdělujeme. Sdělujeme si hlavně emoce (tedy pocity, nálady, afekty), zájem o navázání intimnějšího kontaktu, snažíme se u druhého vytvořit dojem o tom, „kdo jsem já“, záměrně se snažíme ovlivnit postoj našeho komunikačního partnera a řídíme chod vzájemného kontaktu.

Neverbální komunikace, kterou vlastně doprovázíme tu verbální, zahrnuje mnoho způsobů, jakými jsme schopni se vyjadřovat beze slov. Patří sem například polohy našeho těla. Podle toho, v jaké se nacházíme situaci (tedy pokud jsme sami, nebo ve společnosti) totiž zaujímáme různé polohy. Náš postoj a poloha jsou vysoce ovlivněné naším vztahem k druhé osobě, se kterou komunikujeme a existuje opravdu nesčetné množství variant. Další množnost neverbální komunikace jsou například dotečky, které vypovídají o tom, jak moc intimní je náš vztah s druhou osobou, potom mimika, díky které můžeme dát najevo naše emoce (vzteky, smutek, radost...atd.) nebo pohyby a gesta, ale zároveň například i to, jak jsme oblečení a jak dbáme o svůj vzhled.¹⁴

---

12 HOŠKOVÁ, L., LAKATOŠOVÁ, J. Komunikace. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994, s. 6-7.

13 VYBÍRAL, Z. Psychologie komunikace. 1.vyd., Praha: Portál, 2005, s. 86.

14 HOŠKOVÁ L., LAKATOŠOVÁ J. Komunikace. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého,

Zajímavý je ovšem Růžičkův názor na neverbální komunikaci, jenž se velmi liší od těch častějších interpretací. Podle nich je považována za ryzejší, přirozenější a pravdivější projev než mluvená řeč, kdežto Růžička naopak říká, že kdyby se tělesná řeč nereflektovala verbálně, tedy nebyla spojena s nějakou myšlenkou a myšlení netvořilo nějaký smysluplný text, zůstaly by pouze reflexy, fyziologické reakce či instinktivní anticipace.¹⁵

2.5 Komunikace ve filosofii výchovy

Mezi hlavní témata filosofie výchovy patří mimo jiné i téma hledání a konstituování společně sdíleného světa, tedy předpokladů komunikace a sdílení vůbec. Výchova má tedy člověka připravovat ke komunikaci s druhými lidmi a k vedení dialogu s nimi. Kudová charakterizuje filosofii výchovy jako obor, který se snaží porozumět fenoménu výchovy v rámci sobě vlastních filosofických přístupů a který se snaží zastihnout mnohorozměrnost výchovy. Ve výchově jde zároveň o porozumění bytí člověka a především o sebeporozumění. Jelikož člověk dojde k sebeporozumění a sebepochopení také prostřednictvím komunikace a kontaktu s druhými, jedním z úkolů výchovy je ho na komunikaci s druhými připravit.¹⁶

V Gadamerově pojetí výchovy, která je v první řadě cestou k sebepoznání jedince a sebeformování jeho života; se jedná o uspořádání lidského života, k němuž vede cesta právě i na základě řeči jako prostředku komunikace.¹⁷

2.5.1 Komunikace jako dialog

Tato forma komunikace může mít různé podoby, například obyčejná konverzace, hádka, výslech, debata...atd. V každé sociální komunikaci, a tedy i v rozhovoru lze vyčlenit dvě základní role – mluvčí a posluchač, přičemž se v průběhu komunikačního aktu tyto role vyměňují. Význam rozhovoru pro lidskou bytost vychází z jeho základní potřeby, čímž je myšlena potřeba

---

1994, s. 10-16.

15 RŮŽICKA, J. Péče o duši v perspektivách psychoterapie. 1. vyd., Praha: Triton, 2003,

16 PEŠKOVÁ, J., PRŮKA, M., VAŇKOVÁ, I. Hledání souřadnic společného světa: filosofie pro každý den. 1. vyd., Praha: Eurolex Bohemia, 2004, s. 433.

17 STARK, S. Filosofie výchovy jako filosofie lidské aktivity a dialogu. 1. vyd., Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2006, s. 79.

komunikovat, potřeba osobního styku s druhým člověkem. V průběhu dochází samozřejmě k vzájemné výměně informací, které mohou náš pohled na svět v určitém smyslu obohatit. Nezbytnou součástí komunikování je samozřejmě také umění naslouchat druhému. Nestačí jen vnímat vysílané informace, je také nutné dát druhému nějakým způsobem najevo, že ho slyším, rozumím a pokud s ním souhlasím či nesouhlasím. Nasloucháním se může vztah mezi komunikujícími prohloubit.¹⁸

Pokud se účastníme dialogu s nějakým komunikačním partnerem, je důležité abychom dávali pozor na smysl jeho úvah, na slova, kterými vyjadřuje své názory a postoje. V každé komunikaci se vyskytují určité nevyslovené či nevyslovitelné kontexty daného komunikovaného předmětu. Až za tím vším (tedy za jeho emočním projevem, způsobem jeho vyjádření a použitými slovy) se teprve skrývá vlastní sdělení. Nejde tedy pouze o slova, ale o kontext. V různých sociologických výzkumech se často uvádí, že náš partner v dialogu je ovlivněn svým věkem, pohlavím, zaměstnáním, společenským postavením či politickou orientací. Tyto aspekty však nejsou prioritou. Mnohem významnější je jeho reflexe diskutovaného tématu a jeho pohled na sebe sama. I my sami se potom musíme zaměřit na náš náhled na sebe samu a zhodnotit vlastní generační předpoklady ve vztahu k danému problému. Z toho vyplývá, že v komunikačním aktu není podstatné rozumět větám, nýbrž pochopit věcnou oprávněnost autora stanoviska. A přitom nezáleží na tom, zda s tím člověkem souhlasím, či ne.¹⁹

Například Gadamer považuje rozhovor, tedy dialog, za základní model veškerého rozumění, za cestu k rozumění druhému člověku a přiblížení se mu, protože, jak říká, rozumět znamená rozumět si navzájem. A tato cesta rozumění je v podstatě cestou dialogu, existujícího a uskutečňujícího v prostředí společenského života. K tomu je však potřeba aby druhý byl dialogu otevřen, protože pokud není jeden z partnerů rozhovoru skutečně uvolněn, dialogické dorozumění je v podstatě nemožné.

Gadamer se zároveň také zajímal o to, jak jsou vlastně lidé k rozhovoru vybaveni. Zkoumal, zda jsou schopni jej vést, rozmlouvat s druhými lidmi a dorozumět se s nimi, přičemž se odvolává na Aristotela a jeho charakteristice

---

18 HOŠKOVÁ, L., LAKATOŠOVÁ, J. Komunikace. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994, s. 26-28.

19 PEŠKOVÁ, J. Vybrané spisy Jaroslavy Peškové. 1.vyd., Praha: Kreace, 2010, s. 169.

člověka jakožto bytosti mající řeč. Rozhovor má podle Gadamera sílu nejen měnit, ale také vytvářet předpoklady a základy přátelství, což vede dále k vytváření společenství lidí, kteří se vzájemně nacházejí jako lidé. A právě tady Gadamer upozorňuje na lidskou neschopnost rozhovor vést, která se v současnosti objevuje stále častěji a tento fakt dává víceméně za vinu televizi, počítačům a moderní technice. Zmiňuje hrozící nebezpečí vzájemného oddělení jedinců prostřednictvím právě moderní techniky, které vede k oslabení „umění komunikace“. Přitom lidé by se měli především zabývat tím, jak toto umění komunikovat s ostatními zachovat. Anonymní technika nás v tomto procesu však výrazně brzdí a proto dochází k tomu, že naše vzájemné vztahy (tedy to, co nás dělá lidmi) se v ní úplně ztrácí. Z toho dospívá k tvrzení, že „moderní doba svým technickým pokrokem narušuje vazby mezi lidmi.“²⁰ Přestože by se dalo říci, že nám technika a její využití v komunikaci šetří čas, ve skutečnosti nás brzdí v naší přirozenosti.

Vezmeme-li význam dialogu z hlediska Gadamerova pojetí filosofie výchovy, pak se setkáme s problémem domova a zakotvení, který je spojen právě s výchovou prostřednictvím řeči a je rozšířen na dialogický charakter. Gadamer zde tedy klade důraz na to, že výchova dítěte je uskutečňována v dialogu, jehož se účastní rodiče. Například nepřítomnost jednoho z rodičů (obvykle otce) patří mezi nejčastější handicapy výchovy, stejně jako vliv masových médií, kdy jsou děti připoutány k televizi či počítačovým hrám a dochází k absenci rozhovoru s jiným živým člověkem. Proces výchovy a vzdělávání tak očividně selhává, protože dítěti tak chybí korekce ve sféře hodnocení. To znamená, že dítě, jemuž chybí dialog v podobě živé rozmluvy, si nedokáže vytvořit vlastní úsudek a natož jej prosazovat. A hlavně v období, kdy dítě nastupuje do školy, je opravdu důležité, aby si v konfrontaci s ostatními a v konfrontaci s prostředím uvědomilo místo, kam patří.²¹

---

20 STARK, S. Filosofie výchovy jako filosofie lidské aktivity a dialogu. 1. vyd., Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2006, s. 88.

21 Tamtéž, s. 43-97.

2.5.2 Komunikace jako poznávání

S každodenní komunikací mezi lidmi, interakcí, sdělováním a získáváním nových informací souvisí i poznávání. Předpokladem přijetí světa je vědomí toho, že tento svět sdílíme společně s ostatními a umíme s nimi otevřeně komunikovat. Tato kapitola bude vycházet z Krámského, který se touto problematikou podrobně zabývá ve své knize O povaze humanitních věd. Krámský se zde zaměřuje na to, jak člověk poznává, jaké jsou možnosti poznání, a na meze tohoto poznání. Pokládá otázku, zda je vůbec pro jedince možné poznávat jiné lidi, než je on sám. Poznávajícího chápe jako někoho, kdo se přirozeně či prostřednictvím nejrozličnějších teorií vztahuje k jiným lidem. Dále uvádí, že existuje rozdíl mezi transcendentálním a přirozeným postojem. Tím poukazuje na fakt, že žijeme v určité samozřejmosti, kdy bereme věci tak, jak jsou nám dány a vědění o těchto věcech nijak nezpochybňujeme – to je přirozený postoj; pokud ale začneme tento přirozený postoj zpochybňovat a budeme jej chtít zproblematizovat, zaujímáme tak transcendentální postoj. Existuje dokonce konkrétní metoda kdy nad povahou daných věcí úmyslně a radikálně vedeme pochybnosti. Jde vlastně o snahu poznat svět v jeho úplné původnosti.

Je však také nutné se zamyslet, zda to, jak vnímáme svět a jak si ho představujeme my, znamená stejnou představu o světě i pro druhé. Je možné, aby chápali a vnímali svět jinak než my? Krámský charakterizoval poznávání druhých lidí tak, že o nich víme jako o objektech, jež jsou ve světě prezentovány svými hmotnými těly. Vždy je poznáváme jako nějaké „Já“, alter ego, tedy někdo jiný, než jsem já sám. Husserl psal o tom, že jsme prezentováni tělem, přičemž tělo je jakýmsi naším projektem, který můžeme kdykoli zrealizovat.

Krámský pokračuje zamyšlením nad otázkou, jak je to s poznáváním druhých lidí. Má za to, že druhé poznáváme jako cizince, přičemž jako cizinci jsou nám přístupní. Důraz klade také na fakt, že v každém našem poznávání hraje podstatnou roli podobnost. Jako příklad zde uvedl situaci, kdy někoho vidíme jak spadne a zraní si koleno. Přestože se to nestalo přímo nám, dokážeme si vytvořit určitou představu o tom, jak ho zranění bolí. Z toho vyplývá, že předmět poznáváme nejprve tak, že ho zpodobňujeme s tím, jak ho již známe.

Každý se den co den ocitáme v situaci, kdy s někým komunikujeme, sdělujeme si s ním nějaké informace a snažíme se chápat a rozumět, co nám

dotyčný vlastně svým projevem chce sdělit. Není neobvyklé, že se občas dostaneme do situace, kdy je pro nás obtížné pochopit sdělení našeho komunikačního partnera a nezřídka se stává, že si jeho sdělení vyložíme zcela jinak, než bylo původně myšleno. Krámský se v tomto momentě zamýšlí nad tím, zda je vůbec možné druhého poznat, aniž bychom mu nějakým způsobem nepodsouvali či nevnucovali své vlastní názory. Píše, že „jakékoli zpředměťující uchopení, poznání jiného znamená v posledku jeho zahrnutí do našeho již poznaného světa „přivlastnění a potlačení“ jeho bytí.“²² Jedním z důležitých aspektů komunikace a poznávání druhých lidí je rozhodně schopnost jim naslouchat. Je to spojené s určitým přijetím toho druhého, s přijetím toho, jaký je. Krámský se opírá o Lévinasův názor, že druzí lidé nás skrz svou cizotu v podstatě oslovují a tím nás vyzývají k odpovědi, která je podle Lévinase nevyhnutelná. Nesmíme mu ovšem odpovídat tím způsobem, že si přisvojíme jeho názory a zároveň bychom se neměli odcizit od své vlastní řeči. S druhým komunikujeme na rozhraní mezi tímto přisvojením a odcizením. To jak druhým odpovíme na jejich výzvu je spojeno se změnou našeho postoje vůči nim a s jejich přijetím.²³

2.6   *Komunikace a řeč*

Není pochyb, že komunikace, mluvení, dorozumění a porozumění jsou zásadní projevy lidského ukotvení ve světě. Komunikace je základní podmínkou kontaktu mezi lidmi a jejím prostředkem, jak je zmíněno výše, je řeč. Díky ní se orientujeme ve světě. Někteří filosofové dokonce charakterizují řeč jako domov bytí, jelikož nám stejně jako domov zakládá jistý vnitřní prostor, v němž se můžeme pohybovat, myslet a vnímat svět. I Aristoteles charakterizoval člověka jakožto bytost mající řeč. A například Gadamer charakterizuje člověka jako bytost, která je schopná mluvit a tedy je schopná svým mluvením nepřítomné proměnit ve zjevné. „Učit se mluvit neznamena být uváděn do hotového nástroje poznání nám důvěrně známého světa, nýbrž znamená získávat důvěrnou známost světa samého, jak se s ním setkáváme.“²⁴

U Gadamera je nezbytné se trochu pozastavit. Tento německý filosof se řečí

---

22 KRÁMSKÝ, D. O povaze humanitních věd. 1.vyd., Liberec: Bor, 2008, s. 107.

23 Tamtéž, s. 91-140.

24 PEŠKOVÁ, J. Vybrané spisy Jaroslavy Peškové. 1.vyd., Praha: Křeace, 2010, s. 170.

jako prostředkem komunikace a jejím významem ve filosofii výchovy zabýval opravdu do hloubky. Zastával názor, že řeč nás spojuje s druhými lidmi. Není to akt izolovaného jedince, nýbrž mluva člověka, který hovoří k ostatním lidem, mluva, která má i svou odezvu. Samotná řeč se pak tedy stává činitelem, jímž se subjekt spojuje nejen s ostatními subjekty, ale i s celým světem mimo sebe, a tak překonává onu izolovanost a jedinečnost, jelikož se vztahuje k vnějšku, objektivitě. Člověk se v řeči uskutečňuje, a jakožto její tvůrce se díky ní sám formuje v určitém společenském prostředí. Z toho vyplývá, že porozumět řeči zároveň znamená porozumět bytí. A poznávat bytí znamená poznávat to, co je řečeno a co nám bytí prostřednictvím řeči říká řeč jako logos.

Gadamer pokračuje tvrzením, že v řeči se vlastní sebeuvědomění stává součástí celkového duchovního povznesení. A tak dochází k tomu, že nikoli přirozenost věcí, ale právě řeč věcí nás přibližuje k rozumění. Dostává se k názoru, že „...člověk se prostřednictvím řeči jakoby odkrývá, zvnějšňuje, dává prostřednictvím slov najevo přesněji a zřetelně svoji subjektivitu, kterou jimi objektivizuje.“²⁵

Růžička ve své knize píše, že člověk je odsouzen k moci díky svým schopnostem, kterými disponuje a odlišuje se od ostatních tvorů, čímž má samozřejmě na mysli rozum. Právě rozum, kultivované vzdělání a schopnost myslet, nám lidem umožnila zpředmětňovat a instrumentalizovat okolní svět. A myšlení nelze oddělit od jazyka a řeči. Jak sám píše, podle řeči lze určit vyspělost rozumu a rozum který není schopen komunikovat je ohrožen tím, že se zvrhne. Tvrdí, že díky řeči je možné mít svět. Dále cituje Gadamera a říká, že v každém vědění o sobě samých i v každém vědění o světě jsme obklopeni právě řečí. Růžička zde upozorňuje na fakt, že řeč není pouhým prostředkem, jenž máme k dispozici volně a kdykoliv, nýbrž že je cestou k druhému. Tvrdí, že „my jsme řečí, která tvoří druhé lidi a tak otevírá cestu ke světu, univerzu.“²⁶

Jestliže chápeme řeč jako jistou komunikační strategii, pak musíme vzít v úvahu i její protiklad, tedy mlčení. Jak ve svém díle uvádí Vaňková, mlčení svědčí o našich rozpacích, rozrušeních či trémě a je tedy způsobem komunikace. Podle ní tedy každý z nás má na počátku každé komunikační strategie možnost

---

25 STARK, S. Filosofie výchovy jako filosofie lidské aktivity a dialogu. 1.vyd., Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2006, s. 64.

26 RŮŽIČKA, J. Péče o duši v perspektivách psychoterapie, 1.vyd., Praha: Triton, 2003, s. 268.

zvolit buď mluvení, nebo mlčení. Mlčení většinou volí ti, kteří nemohou, nebo z nějakých důvodů nedovedou něco verbálně sdělit a vyjádřit se. „Lidské nemluvení může mít tedy celou řadu příčin nejrozličnějších charakterů: od fyzické neschopnosti realizovat řečové sdělení v jeho akustické podobě, přes psychické (nebo psychopatologické) bariéry ochromující (na různých úrovních) příslušná řečová centra, až po zábrany více či méně ovlivněné vůlí.“²⁷ Vyjadřování náznakem a následné porozumění domýšlením jsou vcelku běžné jevy, které známe z každodenní komunikační praxe (ze sféry běžného dorozumívání). Je známo, že lidské vlastnosti jsou s řečovou činností spjaté a tudíž souvisí s jednou ze základních dichotomií psychologie osobnosti – totiž s extroverzí a introverzí. Lidé, kteří se vyjadřují a zvnějšňují s potížemi se blíží právě spíše k pólu introverze. Takoví lidé mají často problémy s tím, že okolí jejich způsobu komunikace (mlčení) nerozumí a špatně si jej interpretuje.²⁸

Vývoj řeči je ovlivňován mnoha vnitřními a vnějšími faktory. Vnitřními faktory se myslí naše vrozené předpoklady, zdravý vývoj sluchu, zraku i řečově-motorických zón v mozku, mluvicích orgánů a celkový fyzický a duševní vývoj (především vývoj intelektu. Stačí, když je porušen jen jeden jediný faktor a naruší se tím celý komunikační proces. Tím pak dochází k narušené komunikační schopnosti, jíž se bude věnovat následující kapitola. Klenková mimo jiné uvádí i stadia vývoje řeči. Máme tu tedy:

- 1) přípravné (předřečové) stadium – 1. rok života - dítě zatím není schopno slov, pouze křičí, brouká si, či žvatlá
- 2) emocionálně volní stadium – 1.5-2 roky – dítě se snaží napodobovat dospělé, opakuje slova
- 3) stadium rozvoje komunikační řeči – 2-3 roky – dítě pozoruje, že řečí může dospělý svým způsobem nějak usměrňovat
- 4) stadium logických pojmů
- 5) intelektualizace řeči – 3-4 roky – dítě je schopno vyjadřovat své myšlenky obsahově i formálně s dostatečnou přesností

---

27 VAŇKOVÁ, I. Mlčení a řeč v komunikaci, jazyce a kultuře. 1.vyd., Praha: ISV nakladatelství, 1996, s. 115.

28 Tamtéž, s. 112-115.

Je nezbytné si uvědomit fakt, že pro vývoj řeči dítěte je důležité v první řadě jeho okolí. Klenková klade velký důraz na to, jak je žádoucí, aby nejbližší okolí dítěte (především tedy matka) reagovalo na jím vysílané signály. Obdržení nějaké reakce je pro dítě významné hlavně proto, aby bylo schopno poznávat souvislosti mezi tím, čeho dosáhlo, nebo co svými signály způsobilo. Jedině tak je pak totiž dále motivováno k dalším aktivitám a pociťuje radost. Jestliže mu však okolí neposkytne tuto odpověď, či reakci, dítě ztratí o tuto aktivitu zájem, čímž zabrání dalšímu rozvoji komunikačních schopností. Ne všichni si možná uvědomují, že dítě rozhodně není žádným pasivním, manipulovatelným předmětem, nýbrž se aktivně podílí na vytváření komunikační výměny.²⁹

2.6.1 Rétorika

Obrovský význam byl řeči přikládán již od dob antiky, kdy umění řečnit a mluvit před posluchači na veřejnosti bylo dokonce placeným povoláním. Vzpomeňme na sofisty, potulné „učitele moudrosti“, kteří si zakládali na přednášení, argumentacích, a formou diskuze vyučovali řečovým dovednostem – zářný příklad máme téměř ve všech Platónových dialozích, kde sofisté vystupují většinou jako řečovní protivníci Sokrata. Řečnění bylo chápáno jako umění a schopnost „složit řeč“ byla velmi považována. Řečník musel dokázat dát své řeči strukturu, učinit ji zajímavou a měl umět naklonit své myšlenky jejich přízeň. Učení o tom, jak působivě a přesvědčivě formulovat své myšlenky, se říká rétorika. Dobře ovládaná rétorika donutí posluchače posunout se od otázky „co řečník říká“ k otázkám „jak to říká“, „komu to říká“ a „za jakým účelem“. Tyto otázky jsou podstatným vodítkem pro psychologické rozebírání účinků komunikace. Ukazuje se zde, že obsah není leckdy tak důležitý jako způsob, jakým ten obsah sdělujeme a jak přesvědčivě ho dokážeme vyjádřit. Dobrý řečník má tedy schopnost posluchače ovlivňovat a vnuknout jim své přesvědčení. Výcvik v réterských dovednostech představoval hlavní složku ve vzdělávání Athénanů a rétorika měla v té době dokonce větší význam než filosofie.³⁰

---

29 KLENKOVÁ, J. Možnosti stimulace preverbálních a verbálních schopností vývojově postižených dětí. 1.vyd., Brno: PAIDO, 2000, s. 22-23.

30 VYBÍRAL, Z. Psychologie komunikace. 1.vyd., Praha: Portál, 2005, s. 215-219.

2.7 **Komunikační kompetence**

Význam slova „kompetence“ je odvozen od latinského slovesa *competere*, což v překladu znamená stačit, být vhodný, příslušný. „Rozumí se tím obvykle vhodnost či obratnost k nějaké činnosti, vztahům, rozhodnutím, spravedlivým soudům, jde tedy též o zaujímání morálních postojů.“³¹ Vzhledem k tomu, že *petere* znamená směřovat, kompetenci není nutno chápat pouze jako vhodnost, ale také jako směřování. Kompetentního člověka cosi táhne, cosi mu dává směr a orientuje ho.³²

S přihlédnutím k vysvětlení Krámského tedy být kompetentní ke komunikaci znamená, že člověk je ke komunikaci vhodný, obratný. Člověk schopen v daném jazyce neomezeně vytvářet nové věty, tedy že zná a ovládá systém znaků, je srozuměn s pravidly jeho kombinatoriky, umí jej správně užívat a pozná, zda je použit nesprávně. Z psychologického hlediska je kompetentním účastníkem komunikace ten, kdo disponuje sumou znalostí, má dostatek informací a umí je využít. Je tedy schopen vyjádřit své pocity a potřeby, jinými slovy vyjádřit sám sebe. Z toho vyplývá, že člověk disponující kompetencí ke komunikaci je schopen sebevyjádření, zároveň je však i kompetentní, aby posoudil řeč druhých a zhodnotil ji. Důležitými proměnnými, jež zasahují do mezilidské komunikace, jsou představy člověka o sobě – jeho sebepojetí, sebeúcta, sebepotvrzování (to, o čem si myslí, že ho vystihuje) a nadsazování vlastního obrazu (zvyšuje si hodnotu ve vlastních očích). Z toho vyvozujeme, že kompetence člověka je silně ovlivňována jeho sebepojetím a sebevědomím a podle toho je tedy vyšší či nižší. Pokud člověk sám o sobě smýšlí špatně, má nízké sebevědomí a sebehodnocení, jeho neschopnost sebevyjádření je oslabena, což ho činí nekompetentním ke komunikaci. Jelikož se prostřednictvím komunikace sebeutváří a je schopen určitého sebeuvědomění, nedisponuje-li komunikační kompetencí a trpí-li poruchou komunikace, proces sebeuvědomění a sebeuskutečnění je narušen. Naopak vyšší sebedůvěra může mít velmi podnětný vliv na jeho plánování, rozvahu, odvahu a využití potenciálu.³³

---

31 KRÁMSKÝ, D. O povaze humanitních věd. 1.vyd., Liberec: Bor, 2008, s. 156.

32 Tamtéž, s. 159.

33 VYBÍRAL, Z. Psychologie komunikace. 1.vyd., Praha: Portál, 2005, s. 48-76.

3 Poruchy komunikace

Jak ve své publikaci píše Hošková a Lakatošová, jednou z důležitých dimenzí komunikace je její přesnost. O ní hovoříme tehdy, když komunikátor i příjemce interpretují komunikovanou zprávu stejně. Je to spojené také s psychickými zvláštnostmi komunikujících, s nedostatky v kódování a s rušením při přenosu sdělení. „Kanály, v nichž oba jedinci komunikují a jež je spojují, musí umožnit přesné předávání a srovnání informace. Jinak dochází ke zkomolení podoby informace.“³⁴ K takovému zkomolení může dojít například kvůli šumu, který vzniká při malé péči o výslovnost, syntaktické roztříštěnosti, či gramatické neobratnosti.

Nejčastěji dochází k poruchám komunikace v zátěžových situacích, kdy jedinec vyprodukuje určitý model komunikace, jež v dané chvíli není adekvátní. V této souvislosti jsou vyčleněny čtyři základní modely komunikačních vzorců: usmířování, obviňování, vypočítávání a rušení. Všechny mají totiž společný základ – a totiž, že jedinec tuto zátěžovou situaci bere zcela osobně, což ho v konečném výsledku vede k pochybnostem o vlastní osobě a k narušení sebeúcty.³⁵

3.1 *Narušená komunikační schopnost*

Jak upozorňuje Klenková, vývoj komunikačních schopností lze zařadit mezi ty nejpozoruhodnější a nejvýznamnější procesy v životě člověka. Ač se nad tím většinou příliš nezamýšlíme, pravdou bohužel je, že ne u všech lidí tento vývoj proběhl jak měl a tak ne pro všechny je umění přirozeně komunikovat a vyjadřovat své pocity samozřejmostí. O lidech, kteří toho z nějakého důvodu nejsou schopni říkáme, že mají narušenou komunikační schopnost. Narušená komunikační schopnost může být definována jako odchylka od vžité jazykové normy v určitém jazykovém prostředí. Při jejím definování ale také můžeme vycházet z komunikačního záměru jednotlivce. „Komunikační schopnost člověka je narušena tehdy, když některá rovina (nebo několik rovin) u jazykových projevů jednotlivce působí rušivě vzhledem k jeho komunikačnímu záměru. Může jít

---

34 HOŠKOVÁ, L., LAKATOŠOVÁ, J. Komunikace. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994, s. 29.

35 Tamtéž, s. 29-30.

o foneticko-fonologickou, syntaktickou, morfológickou, lexikální, pragmatickou rovinu, může jít o verbální i neverbální, mluvenou i grafickou formu komunikace.³⁶ Jedná se o poruchy, jež vznikají při individuálním osvojování a používání jazyka, tedy při komunikaci, kdy je komunikační schopnost narušena. Narušená komunikační schopnost může být buď trvalá, nebo přechodná a může se projevovat jako vrozená vada řeči, či jako vada získaná. Disciplínu, jež se zabývá vzděláváním, výchovou a komplexní péčí o osoby s narušenou komunikační schopností, nazýváme logopedie.

Klenková jmenuje 3 základní příčiny narušené komunikační schopnosti, tedy nejprve příčinu prenatální (jež vzniká v období vývoje plodu), dále perinatální (kde dochází k nějakému poškození při porodu) a nakonec příčina postnatální (přičemž k poruše dojde až po narození). Je však třeba se zaměřit na fakt, že poruchy v komunikaci nevyústí jen v narušenou komunikační schopnost - většinou mohou hrát zásadní roli i při vzniku jiných, například vztahových poruch. Proto autorka uvádí přehled jednotlivých poruch komunikační schopnosti. Dohromady jich jmenuje devět. Patří sem tedy:

- vývojová nemluvnost (tedy opožděný vývoj řeči)
- afázie (ztráta již vyvinutých, naučených schopností dorozumívat se mluvenou nebo psanou řečí v důsledku organického poškození – úrazy hlavy, poranění mozku...atd)
- neurotické poruchy řeči (funkční poruchy vyšší nervové činnosti podmíněné změnami až poruchami sociálních vztahů)
- poruchy zvuku řeči (huhňavost a palatolalie, tedy resonance v nosohltanové a nosní dutině)
- poruchy plynulosti řeči (koktavost a breptavost)
- poruchy artikulace (vadné tvoření hlásek a porucha procesu artikulace)
- poruchy grafické podoby řeči (dyslexie, dysgrafie, dysortografie, dyskalkulie)
- symptomatické poruchy řeči (poruchy komunikační schopnosti, které jsou původním příznakem jiného dominantního sensorického, motorického, mentálního postižení, poruchy, onemocnění)
- poruchy hlasu/dysfonie (např. úplná ztráta hlasu, tedy afonie)³⁷

---

36 KLENKOVÁ, J. Kapitoly z logopedie. 1.vyd., Brno: PAIDO, 1997, s. 9.

37 Tamtéž, s. 11-31.

S těmi, kteří trpí některou z jmenovaných poruch a mají tedy narušenou komunikační schopnost, je nutné komunikovat jiným způsobem, najít jiný prostředek dorozumívání. Jedním z takových prostředků může být právě komunikace prostřednictvím výtvorů a pomocí výsledků kreativity. Tam není potřeba slov, ale zase je nutné mít rozvinutou schopnost vnímání, aby bylo možné porozumět tomu, co nám druhý pomocí výtvoru chtěl říci. Tím se však bude zabývat až kapitola o arteterapii.

3.2 Poruchy v interpersonální komunikaci

Nemálo autorů se také zabývalo faktem, že existuje souvislost mezi narušeným komunikováním a životem v moderní civilizaci s hlukem, koncentrací ve městech a stresem. Člověk je neustále pod silným společenským tlakem, je směřován k úspěchu a kvalitním výkonům. Dále je porovnáván s druhými lidmi a sám se s nimi porovnává. A především, je přehlcen informacemi. Komunikační poruchy tohoto typu tedy nesouvisejí se špatným vývojem řeči, nýbrž s duševním stavem daného člověka a s jeho vztahovými a interakčními poruchami.

Vybíral uvádí tvrzení Rogerse, tedy že psychoterapie se vlastně zabývá neúspěchy v komunikaci a že neurotik trpí svými úzkostmi především proto, že komunikace selhala v něm samém a v důsledku toho poškodila komunikaci s druhými.³⁸ Je tedy více než jasné, že poruchy v komunikaci znamenají vážný problém.

Růžicka píše o tom, že se ve své psychoterapeutické praxi velmi často setkává s jevy, které patří k těm nejvýznamnějším z hlediska lidských vztahů – s potížemi, nedostatky, či obyčejnou nevědomostí v oblasti komunikace. Nejedná se však pouze o verbální komunikaci, především jsou to nedostatky v neverbální komunikaci a v komunikaci člověka sama se sebou. Nastiňuje myšlenku, že skrze symptomy fyzické nemoci k nám promlouvá pacientova duše právě v případě, kdy jiné možnosti řeči chybějí. Naše tělesné onemocnění tedy klidně může být pouhý projev našeho nemocného či pochroumaného podvědomí a duševního stavu.³⁹

---

38 VYBÍRAL, Z. Psychologie komunikace. 1.vyd., Praha: Portál, 2005, s. 245.

39 RŮŽICKA, J. Péče o duši v perspektivách psychoterapie. 1.vyd., Praha: Triton, 2003, s. 18.

3.2.1 Poruchy komunikace související s duševní poruchou osobnosti

Abnormální projevy jedince, který je vážně duševně nemocný, či se jeho vztah s druhými lidmi vyznačuje zjevnou poruchou osobnosti, považujeme za patologickou komunikaci. Je pochopitelné, že při setkání s psychicky narušeným jedincem nemůžeme očekávat „normální“ komunikaci. Daný člověk je jí možná schopen, ale pouze na omezenou dobu. Je často brzy přetížen podněty a zahlcen úzkostí, nebo má tendenci utéct do svého vnitřního světa a přestane zcela komunikovat. Největším oříškem bývají lidé trpící některou nemocí z okruhu psychotických stavů. Sem patří například schizofrenie, nebo porucha s bludy, kdy mohou být lidé přesvědčeni, že jsou někým jiným.

Do kategorie komunikačních poruch souvisejících s duševními poruchami patří i lidé trpící neurotickou komunikací, kteří se ve stavech vnitřních konfliktů či ve vyhocených situacích projevují buď hystericky (mají sklon dramatizovat), nutkavě (mají tendenci opakovat představy i činnosti), fobicky (reagují nepřiměřeným strachem), nebo úzkostně (trpí intenzivní úzkostí z neúspěchu, či neovladnutí nějaké situace). Dalším případem může být také narcistní komunikace, kdy se lidé soustřeďují pouze na svou vlastní osobnost, nebo například vulgární komunikace, pro kterou je charakteristické uvolňování napětí prostřednictvím nadávek a vulgárních výrazů.⁴⁰

3.2.2 Poruchy komunikace související s poruchami myšlení

Zde se bere v úvahu tempo a přehlednost komunikace, přičemž se tedy můžeme setkat například s komunikací zpomalenou nebo naopak překotnou a ještě dalšími druhy. Na zpomalenou komunikaci má vliv například vyčerpání či stav, kdy člověka nic nenapadá, nebo má nízkou sebedůvěru. U překotné komunikace myšlenky předbíhají řeč a vznikne chaotická, nesrozumitelná a nepřehledná komunikace.

---

40 VYBÍRAL, Z. Psychologie komunikace. 1.vyd., Praha: Portál, 2005, s. 246-252.

4 Umění

Umění je nedílnou součástí našeho života a kultury. Je všude kolem nás, obklopuje nás, aniž si to plně uvědomujeme. Ačkoli je každému tento pojem znám a užívá jej naprosto bezprostředně, málokdo se možná zamyslel nad tím, jak přesně by mělo být umění definováno. Co si tedy pod tímto termínem máme představit? Umění je bezesporu jedním z nejobtížněji uchopitelných pojmů v dějinách lidského myšlení. Ať už jej však definujeme jakkoli, ve všem co děláme slouží k potěšení našich smyslů.

Ve filosofickém slovníku je umění vymezeno jako způsob estetického osvojování skutečnosti a života; jako činnost, která je zaměřená na uskutečnění uměleckého díla.⁴¹ Pešková se ve svém díle snaží uchopit představu o tom, kdo je člověk, a porozumět jak jemu, tak i dalším poznatkům o lidské skutečnosti. Tvrdí, že umění, stejně jako jednotlivé speciálněvědní disciplíny, napomáhá člověku porozumět. Je to specifický výraz vztahu člověka a světa. Umění má význam jako pramen sebepoznání člověka, jako klíč k pochopení lidské existence a jako způsob, kterým člověk vyjádří své myšlenky a niterné pocity. Dále vyjadřuje názor, že umění je formou, v níž si člověk uvědomuje své vztahy ke světu, k druhým lidem a hlavně k sobě samému a toto své vědomí o povaze skutečnosti vyjadřuje.⁴²

S další zajímavou definicí umění se podělil Stiburek, který napsal, že „umění definujeme jako estetické sdělování obsahů jinak nesdělitelných, které je nesené artefaktem, jehož forma je součástí výpovědi.“⁴³

Podle Růžičky je umění je nedílnou součástí cesty k přirozenému světu. Je zdrojem poznání světa a člověka v něm, zároveň však také etickou výzvou k trvalému realizování a udržování nepostradatelných lidských hodnot. Tvrdí, že „umění přináší prohloubené vnímání lidských osudů, lidského tvořivého úsilí a složitosti vztahů. Dává nahlédnout do lidských možností, ale i jejich hranicím.“⁴⁴

---

41 OLŠOVSKÝ, J. Slovník filosofických pojmů současnosti. 2.vyd., Praha: Akademie věd České republiky, 2005, s. 223.

42 PEŠKOVÁ, J. Já, člověk...: Jak dělat vědu o člověku dnes a zítra. 1.vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 164-190.

43 STIBUREK, M. Arteterapie, artefiletika – podoby, obsah, hranice, role, cíle. In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 33.

44 RŮŽIČKA, J. Péče o duši v perspektivách psychoterapie, 1.vyd., Praha: Triton, 2003, s. 158.

„Umění je myšlení v obrazech: je to specifický odraz skutečnosti, je to specifická lidská činnost, v níž určitý jedinec disponující individuálními výrazovými a tvůrčími schopnostmi formuje smyslové vnímání světa do proporcí intelektu a citu.“⁴⁵ Jebavá dále svou definici rozvíjí tvrzením, že umění je specifická duchovní činnost, jejímž výsledkem je smyslově vnímatelný tvar, náležející do lidské kategorie a podléhající vývoji společnosti. V každé historické době byl daný tzv. ideál krásy, který se neustále mění. Ale ani dnes nemůžeme jednoznačně určit, co je a co není krásné. Neexistují žádné předem dané estetické normy, kterými by se měli umělci řídit. Ani umění samotné nemůže být přesně definováno, vysvětleno, protože pak by vlastně došlo k jeho umrtvení, zakrnění uměleckého procesu.

V knize *Základy arteterapie* autorka jmenuje 3 různé pohledy na výtvarné umění. V první řadě je to *l'art pour l'art* (umění pro umění), kde umění má svůj cíl pouze samo v sobě, je nezávislé a má své hodnoty. Tento výraz pochází z názoru, že umění nemá pouze instrumentální funkci založenou na společenské užitečnosti. Pro tento pohled na umění je naprosto nepřipustné jakékoli dílo s politickým nebo sociální náznakem. Dále *l'art pour l'homme* (umění pro člověka) a *l'art pour la santé* (umění pro zdraví), která vidí v umění léčivý potenciál. Tento typ umění cíleně podněcuje v člověku touhu po spiritualitě, důstojnosti, naději, transcendentnu a po smyslu. Navádí člověka ke snaze o harmonizaci a duševní i tělesné ozdravení své bytosti a k dobrým vztahům s lidmi ve svém okolí.⁴⁶

4.1 Tvořivost

Kreativita člověka je podstatou jeho bytí. Je to schopnost tvořit, specifická lidská dispozice k tvorbě. V současnosti se často setkáváme s názorem, že každý jedinec je nadán kreativitou, hlavně výtvarně vizuální. Je však potřeba tuto dispozici pěstovat soustavně, jinak je možné že časem zakrní. Kreativita je také považována za akt realizace já, za možnost být spontánní. Sigmund Freud chápal uměleckou tvořivost jako sublimaci pudů a napětí a jejím prostřednictvím kompenzujeme drsnou realitu.⁴⁷

---

45 JEBAVÁ, J., Úvod do arteterapie, 1.vyd., Praha: Karolinum, 1997, s. 56.

46 ŠICKOVÁ-FABRICI, J. *Základy arteterapie*, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 19.

47 JEBAVÁ, J., Úvod do arteterapie, 1.vyd., Praha: Karolinum, 1997, s. 47.

Klienti podstupující arteterapii vlastně vystihují své vztahy k okolí prostřednictvím výtvarných prostředků. Jimi vytvořený artefakt je formou komunikace klienta s terapeutem a terapeut považuje artefakt za projev komplexní psychické činnosti, za výtvarnou metaforu, která umožňuje klientovi ztvárnit vlastní představy o vnějším světě a o svém místě v něm.⁴⁸

„Umělecká tvořivost rozšiřuje estetické znalosti, kultivuje osobnost, obnovuje touhu nově vnímat realitu, inovuje vitální síly a proměňuje hodnotovou sféru životních potřeb.“⁴⁹

4.2   *Expresivní tendence*

Nutkání nějak se navenek projevit a vyjádřit své pocity patří odjakživa k základním pudům člověka. Je to stále přítomná tendence v umělecké tvorbě. Projev je totiž zároveň pokusem o nějaké sdělení a sdělení zahrnuje zahrnuje i úmysl působit na druhé a na své okolí. Tudiž je to společenská činnost, vezmeme-li také v úvahu, že člověka, jakožto individuum, můžeme vysvětlit jen formou jeho společenského přizpůsobování. Z tohoto hlediska se prostřednictvím umění člověk snaží v podstatě překonat úzkost z odloučenosti, která začíná již odstavením dítěte.

Jako takový nejjednodušší příklad čistého výrazu a projevu ve výtvarném umění můžeme označit bezobsažnou čmáranici. První kresby dítěte jako záznamy pohybových pudů neovládaných vědomím jsou zase dokladem raného projevu člověka v umělecké oblasti.⁵⁰

4.2.1   *Názornost*

Vezme-li se v úvahu, že vytvořením nějakého artefaktu vlastně zamýšlíme něco sdělit a současně tak demonstrujeme náš názor na něco, je třeba se pojmu názoru věnovat déle.

Problému názoru a názornosti se důkladně věnoval profesor Radim Palouš, český filosof, pedagog a komeniolog. V jeho díle *Ars docendi* se hned v první

---

48 ŘEZNÍČEK, V., SMITKA, V. Tvořivost a terapeutický proces z hlediska systémových věd. In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 49.

49 JEBAVÁ, J., Úvod do arteterapie, 1.vyd., Praha: Karolinum, 1997, s. 5.

50 READ, H. Výchova uměním. 1.vyd., Praha: Odeon, 1967, s. 189.

kapitole zabývá otázkou důležitosti názornosti ve výuce. Názor v podstatě vyjadřuje osobní mínění, neboli vlastní stanovisko o předmětech, lidech a světě vůbec. Lze jej chápat buď ve smyslu něčího mínění, nebo ve smyslu pozorování. V prvním případě, kde je názor myšlen jako mínění je zdůrazňován subjekt, tedy že je to subjekt, který má nějaký názor a něco míní. A míněná věc je zde objektem. Kdežto na druhém příkladě, kdy chápeme názor jako určité smyslové vnímání, je něco nazíráno někým. Subjekt tedy ustupuje do pozadí, o pozorovaném objektu nic nemíní, zato ona pozorovaná věc sama o sobě jej přiměje k nazření.

Palouš ve svém díle také nastiňuje to, jak různorodý může názor několika subjektů na pozorovaný objekt. Jako příklad uvádí situaci ve škole, kdy učitel ukazuje žákům obrázek kočky domácí, aby názorně vysvětlil charakteristické znaky kočkovitých šelem. Každý žák však obrázek kočky nevnímá pouze jako názorný model pro kočkovité šelmy. Někteří si třeba všimají podoby hlavy kočky s některými rysy učitelova obličeje. To tedy znamená, že jeden a ten samý objekt poskytl různý názor. Zároveň to, co je názorné může být neprotikladné i protikladné – to znamená, že někdy je třeba jistý vztah znázornit, aby jeho logická protikladnost vynikla. Dále názorné může být jednoduché i složité, analogické i bez analogie a vžité i nezvyklé.

Je nutné si uvědomit, že „pojem názornosti se netýká skutečnosti samotné, nýbrž nazření té či oné skutečnosti.“⁵¹ Pojmem názornost tudíž nemůžeme označovat vlastnosti oné skutečnosti, jež byla nazřena. Například pro Kanta je názor součástí poznání. Pociťování barev, tónů, tepla atd. podle něj ještě samo o sobě neznamena poznání něčeho, ale pouhé vnímání, rozhodně ne názor. A názor není pocitem, názor používá onoho vněmu, počítku, jako prostředek. Dle Palouše je předmětem názoru jev.⁵²

4.3 Umění jako prostředek komunikace

Předěšlá kapitola se zabývala komunikací a jejími prostředky. Jak bylo zmíněno, za základní a nejobvyklejší prostředek komunikace je považována řeč. Nyní se ale budeme zabývat další možností, jak lze vyjádřit své pocity, postoje

---

51 PALOUSH, R., *Ars docendi*. 1.vyd., Praha: Karolinum, 2004, s. 17.

52 Tamtéž, s. 13-19.

a hodnoty, tedy uměním, jakožto prostředkem neverbální komunikace. Řeč umění je obrazná, nese v sobě spoustu skrytých významů jež „vyprávějí“ autorova poselství druhým lidem. Umění skýtá obrovskou moc, umí ovlivnit diváky, silně je zasáhnout či v něm podnítit zájem o nějakou změnu v jeho životě.

Šicková-Fabrice se zamýšlí nad tím, že v současné době dochází i jisté devalvací slov. U verbální komunikace čím dál častěji pozorujeme, že selhává. Kolikrát se stává, že jakkoli krásné, velké city, hluboké myšlenky nebo důležitá prohlášení vyznívají nakonec nepřesvědčivě až směšně. Kdežto výtvarné umění je konkrétní hmatatelný čin, který se stává přesvědčivějším. Umění totiž dokáže transcendovat to, co se slovy jen těžko vyjadřuje. Výtvarné umění nám tedy pomáhá v komunikaci s lidmi, kteří mají v komunikační oblasti nějaký problém nebo blok. Tvořivý proces je pro svého tvůrce ventilem, díky němuž se očistí a naplní.⁵³

Přesto, že je vyjadřování se prostřednictvím řeči tak běžné, neznamená to ještě, že je i nejjednodušší. Přece jen jsou věci, které slovy lze vyložit jen obtížně, pokud vůbec. To, co sídlí hluboko v našem nitru a podvědomí slova nepojmou, ba naopak, mohou naše pocity zkreslit. Pro dítě je to ještě problematičtější. Jeho užívání slov je totiž vysoce ovlivněno tím, zda se pohybuje ve vyspělém, nebo nedostatečném kulturním prostředí. Je zřejmé, že dítě, pohybující se ve vyspělém kulturním prostředí se bude moci dorozumívat mnohem lépe a snáze než dítě z nepříznivého sociálního a kulturního prostředí. Slovník zde totiž bývá chudý. Kresba proto pro dítě představuje oblíbený výrazový prostředek, protože nevyžaduje jinou schopnost než udržet v ruce tužku. Tím se pomalu dostáváme k arteterapii, které se věnuje druhá část této práce a která je vhodným postupem právě u těch dětí, kteří mají s verbální komunikací potíže. „Dětská kresba je skutečný jazyk projevující se nejrozličnějšími konfiguracemi jednotlivých prvků, jako je lomená nebo nerovnoměrná čára, vynechávky, bledé nebo jasné barvy, harmonie nebo disharmonie atd. Kresba tak promlouvá množstvím charakteristických znaků.“⁵⁴

Problematikou umění jako způsobu vyjádření lidského vědomí a prostředku jeho pochopení se zabýval i Gadamer, který byl toho názoru, že v umění je obsaženo bytí. Prosazoval, že v umění se člověk nalézá určité sebezrozumění, sama

---

53 ŠICKOVÁ-FABRICE, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 22.

54 DAVIDO, R. Kresba jako nástroj poznání dítěte. 1.vyd., Praha: Portál, 2001, s. 19.

sebe a právě díky umění dokáže nejjasněji vyjádřit obsah svého ducha. Mimo jiné ale také chápe umění jako výzvu ke změně života. Jak dále vysvětluje, „umění neříká člověku jen to, že je zde, že žije svůj život, jak ho žije, ale také mu ukazuje, jak jej měnit. Vede jej k rozumnění nejen tomu, co je, ale vlastně i tomu, co bylo a zejména tomu, co bude.“⁵⁵

4.4   *Výchova uměním*

Velmi podrobně se touto problematikou zabývá anglický anarchista, básník a kritik Herbert Read ve svém díle *Výchova uměním*, kde vychází z Platonovy teze, že umění má být základem výchovy. Read definuje nejprve výchovu, která je podle něj „pěstování různých způsobů projevu – to jest vyučování dětí i dospělých, jak tvořit zvuky, obrazy, pohyby, nástroje a nářadí.“⁵⁶ Člověk, který dovede takové věci dobře dělat, je dobře vychovaný a všechny myšlenkové, logické, paměťové, citové a intelektuální schopnosti jsou zastoupeny. Zároveň je v těchto procesech zastoupeno i umění, jelikož umění je právě ono tvoření těch zvuků, obrazů atd. Read tedy předkládá své pojetí výchovy a jejího cíle – tedy tvořit umělce, tvořit lidi výkonné v různých způsobech projevu.

Umění Read charakterizuje jako něco, co je hluboce vkořeněno v aktuálním procesu vnímání, myšlení a tělesné činnosti. Je v podstatě vládnoucím mechanismem, jež lze ignorovat jedině k naší záhubě. Bez tohoto mechanismu totiž podle Reada ztrácí kultura rovnováhu a proměňuje se v chaos. Velkou součástí umění je vnímání a představivost. Read se v tomto smyslu snaží najít odpověď na otázku, zda má vnímání i představivost význam pro myšlenkové pochody. Pokud se zabýváme abstraktním myšlením, tedy myšlením o obecninách, dá se říct, že představivost nemá žádnou funkci. Pokud ale pomineme abstraktní myšlení, vizuální představy mohou sloužit jako pomůcky našeho myšlení.

Existují v podstatě tři stránky umělecké výchovy, tři činnosti, jež často bývají směřovány. V první řadě je to Sebeprojevení, což je vrozená potřeba člověka sdělovat své myšlenky, city a emoce druhým lidem. Této činnosti nelze

---

55 STARK, S., *Filosofie výchovy jako filosofie lidské aktivity a dialogu*. 1.vyd., Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2006, s. 64.

56 READ, H. *Výchova uměním*. 1.vyd., Praha: Odeon, 1967, s. 20.

níjak naučit. Za druhé tu máme Pozorování, získanou dovednost, kdy člověk zaznamenává své smyslové dojmy a ujasňuje své poznatky. Estetické vnímání je třetí činností, kterou lze bezesporu rozvíjet učením. Je to vlastně odezva člověka na projevy a hodnoty ve světě.

Pro zjednodušení problému Read rozlišuje výchovu logickou a imaginativní. Zatímco cílem logické výchovy je vytvořit schopnost integrovat uvnitř člověka zkušenost v mezích logického pojetí vesmíru, cílem imaginativní výchovy je dát člověku konkrétní smyslové vědomí harmonie a rytmu, vědomí, které je formálním základem všech uměleckých děl. Účelem tohoto vědomí je, aby dítě ve svém životě a ve všech svých činnostech uskutečňovalo lad a krásu. Dítě tak bude moci odlišit krásné od ošklivého, dobré od zlého, správné chování od nesprávného a osobnost ušlechtilou od neušlechtilé.

Dostáváme se tedy k původní Platonově tezi, a v podstatě i k jejímu potvrzení. Platon tvrdil, že estetická výchova je jedinou výchovou, která dává půvab tělu a ušlechtilost duchu a proto by tedy umění mělo být základem výchovy. Umění totiž může působit na člověka již od dětství, na rozdíl od rozumu.

Z výše řečeného vyplývá, že Read, podobně jako Platon, přikládá umění ve školství velký význam. Žádný jiný předmět není totiž schopen nabídnout dítěti instinktivní poznání vesmírných zákonů a návyk nebo chování souladné s přírodou.⁵⁷

4.5 Umění jako terapie

Přístup k umění jako k tvořivé činnosti se rozvinul tak, že nyní je výtvarné tvoření vyhledávaným koníčkem. Je to v podstatě odpočinková tvůrčí činnost, jež nějakým způsobem obohacuje náš život či dokonce léčí. Proto je využívána i v léčebných zařízeních jako jsou například klinická psychiatrická zařízení, věznice či léčebny.⁵⁸

Jednou z mnoha funkcí umění je tedy i funkce terapeutická, jelikož při něm dochází k objektivaci osobnosti. V artefaktech totiž bývají znázorněny problémy

---

57 READ, H. Výchova uměním. 1.vyd., Praha: Odeon, 1967, s. 69-323.

58 CAMPBELLOVÁ, J. Techniky arteterapie. 2.vyd., Praha: Portál, 2000, s. 13.

a konflikty, o kterých člověk obvykle nemá ani ponětí. Prostřednictvím umění tudíž člověk může zhodnotit sám sebe a uvědomit si sebe sama.⁵⁹

Umělecké dílo zachycuje nějakou skutečnost a zároveň se samo stává skutečností se svými specifickými zákony. Má zásluhu na tom, že rozšiřuje hranice vnímání a poznání lidské reality do hloubky i širě lidského nitra. Ačkoli by se dalo říct, že umění je jakýmsi životním luxusem, opak je pravdou. Je to v podstatě denní potřeba člověka, ozřejmuje lidskou touhu dobrat se poznání krásy. Právě potřeba krásy a umění v životě dokazuje, že zkušenost, intelekt ani logika nejsou dostačující k obsáhnutí celistvosti života. Umění rozvíjí životního ducha, poskytuje nám radost a slast a slouží jako povzbuzující stimul života. Dá se v podstatě říci, že patří k základním aktivitám, díky nimž se život jedince formuje a utváří. Mezi mnohé funkce umění patří také jeho schopnost rozvíjet smyslové vnímání člověka, obohacovat obrazotvornost a podporovat jeho fantazii.⁶⁰

4.6 Výtvorné umění jako tvorba – tvorba jako sebeuvědomění

„Malování je kreativní proces uvolňující psychickou energii. Probouzí tvůrčí schopnost, rozvíjí a vyjevuje svět přání, fantazii – ale i proces sebeuvědomování, sebepopisu, sebecpochopení...“⁶¹ V procesu tvorby dostává dítě příležitost emocionálně, intelektuálně, fyzicky, perceptivně, esteticky, sociálně a kreativně růst a rozvíjet se. Umělecké aktivity podporují intelektuální růst dítěte. Díky kresbě se dítě dokáže identifikovat se sebou samým i s pocity ostatních vrstevníků a dochází i k estetickému růstu, který se v dětských kresbách projevuje ve schopnosti integrovat jednotlivé zážitky do soudržného celku. Ve výtvarné reflexi dítěte jsou integrovány jeho fyzické, psychické, emocionální, sociální, perceptivní a kreativní potenciály. Tvorba výtvarného díla tedy může hrát velmi důležitou roli v oblasti mezilidských vztahů.⁶²

---

59 ŘEZNÍČEK, V., SMITKA, V. Tvořivost a terapeutický proces z hlediska systémových věd. In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 52.

60 JEBAVÁ, J., Úvod do arteterapie, 1.vyd., Praha: Karolinum, 1997, s. 53.

61 ŽENATÁ, K., Obrazy z nevědomí: práce v arteterapeutickém ateliéru. 1.vyd., Praha: Portál, 2005, s. 23.

62 ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 24-25.

Krámský píše, že v základu každého lidského vztahu ke světu, jakožto vztahování stejného, identického Já k jinému, je práce ruky. Činnosti, kterou tato ruka vykonává, se říká práce. Lidé ve světě pracují, protože díky jejich činnosti mohou něco získat či uchopit, ta jejich práce má nějaký účel, někam tím směřují. Dá se tedy říci, že díky nějakému procesu tvorby, vytváření něčeho, dochází k určitému sebeuvědomění a sebepoznání.

O procesu odkrývání skrytých obsahů nevědomí, který se odehrává ve výtvarném ateliéru, napsala Kamila Ženatá. Píše, že v průběhu její terapie mohou lidé pochopit sami sebe a umějí se přijmout takoví, jací jsou. Tím získají úctu nejen sami k sobě, ale i k ostatním. Charakterizuje malování jako sebevyjádření pomocí výtvarných prostředků. Popisuje svou teorii, že v průběhu malování, či vytváření nějakého výtvarného díla probíhají v člověku zvláštní psychické procesy, které se dají do pohybu v okamžiku, kdy se člověk rozpomene na svou část osobnosti, jež zůstala zapomenuta. Tento jev se potom projeví v malbě v podobě symbolů tzv. „bytostného já“.⁶³ Ženatá tím chce naznačit, že při kreslení onoho výtvarného vytvoření dochází k prohlubování naší osobnosti.

Výtvarné tvoření bylo člověku blízké již odjakživa, což nám dokazují například pravěké jeskynní malby, indiánské pouštní obrazce, nebo africké masky. Díky výtvarnému umění a jeho artefaktům jsme schopni vyvodit vývoj jednotlivých lidských kultur, které pomocí výtvarné tvorby vyjadřovaly svůj vztah k okolnímu prostředí a světu. V některých případech můžeme umění chápat také jako komunikaci mezi člověkem a Bohem, což naznačuje, že má umění i náboženskou funkci. V různých kulturách se pohled na umělce lišil. Jeho práce byla považována buď za součást každodenního života, nebo naopak znamenala něco výjimečného. Většina lidí však zapomíná, že jistý vztah k umění v nás přetrval dodnes. Každý z nás se denně setkává s uměním, aniž by si toho povšiml. Už třeba jen to, jak se oblékáme, či jak si vyzdobíme byt je příkladem jistého sebevyjádření skrze umění.⁶⁴

Dnes je výtvarná tvorba chápána jako odpočinková činnost, při které můžeme vypnout, zapomenout na každodenní starosti a nechat se unášet fantazií. Proto není divu, že je čím dál více využívána v různých léčebných zařízeních jako

---

63 ŽENATÁ, K., *Obrazy z nevědomí: práce v arteterapeutickém ateliéru*. 1.vyd., Praha: Portál, 2005, s. 8-19.

64 CAMPBELLOVÁ, J. *Techniky arteterapie*. 2.vyd., Praha: Portál, 2000, s. 12-13.

forma jisté terapie. Tvůrčí proces odvrací pacienty, účastníky či klienty od destruktivních myšlenek a pomáhá najít sebe sama.

4.7 Kresba

Kresba dokáže bezprostředně vyjádřit stav a psychiku nejen umělce, ale také každého jedince. Dá se říci, že tvoří samostatný druh umění, ale často slouží jako prvotní záznam uměleckého procesu jiným uměním. Co se týče historie, v paleolitu a neolitu byla kresba jedinečnou výpovědí člověka o objektivní realitě, která jej obklopovala. Kresba sloužila v podstatě jako nástroj duchovní a náboženské ideologii. Ve středověku jakoby se zapomnělo na výrazové možnosti kresby. Díla byla schématická, měla pouze dekorativní funkci a vůbec se dále nerozvíjela. V renesanci, kdy se pozornost soustředila na člověka, byl v kresbě objeven její základní cíl, tedy zachytit primární myšlenku. Ale teprve na konci 19. století se o kresbě začalo uvažovat jako o samostatném výtvarném vyjádření. Příkladem nám mohou být kresby impresionistů, symbolistů a expresionistů.

Kresba nyní může být pro zpřesnění diagnózy aplikována ve spolupráci s jinými uměleckými aktivitami, jako je například psychoterapie, muzikoterapie nebo pohybová terapie. Taková terapie slouží hlavně k rozvoji kreativních schopností jedince, podporuje jeho citový vývoj, komunikativnost a interpersonální vztahy s terapeutem, ostatními pacienty i vnějším světem a především dává možnost k sebevyjádření.⁶⁵

---

65 JEBAVÁ, J., Úvod do arteterapie, 1.vyd., Praha: Karolinum, 1997, s. 20-21.

5 Arteterapie

5.1 Definice

Arteterapie se dá doslova vyložit jako léčba uměním. Jak píše Šicková-Fabrice, v širším smyslu znamená léčbu uměním, včetně hudby, poezie, prózy, divadla, tance a výtvarného umění a v užším slova smyslu znamená léčbu pouze výtvarným uměním.

Na stránkách České arteterapeutické asociace je uvedena tato definice: „Arteterapie je léčebný postup, který využívá výtvarného projevu jako hlavního prostředku poznání a ovlivnění lidské psychiky a mezilidských vztahů.“ Rozlišují se 2 základní proudy arteterapie. Za prvé je to terapie uměním, kde je kladen důraz na léčebný potenciál tvůrčí činnosti samotné a za druhé je to artpsychoterapie, kde jsou výtvary a prožitky z procesu tvorby dále psychoterapeuticky zpracovávány.⁶⁶

Arteterapie je v podstatě formou psychoterapie. Jebavá ji definuje jako „cílený terapeutický proces, realizovaný zejména individuálně, ale také skupinově, jenž řídí, či usměrňuje speciálně školená osoba – arteterapeut.“ Caseová a Dalleyová arteterapii charakterizují jako jeden z psychoterapeutických postupů, který se opírá o výtvarné projevy klientů jako o hlavní léčebný prostředek, přičemž nejde o konečný výsledek, nýbrž o samotný proces tvorby. Je vhodná hlavně pro klienty, kterým dělá potíže se slovně vyjádřit, nebo silně emočně prožívají události, jež by jiné lidi nevyvedly z míry.⁶⁷

Často také bývá arteterapie označována jako hraniční disciplína, a to právě kvůli tomu, že má blízko jak k výtvarnému světu, tak k psychoterapii. Jinými slovy se zde setkává horizont umění a vědy. A hraniční je také proto, že je opravdu obtížné ji zařadit do existujícího systému pomoci.⁶⁸ Přestože se arteterapie svým způsobem vztahuje k psychoterapii, je nutné je od sebe odlišit, na což ve svém příspěvku upozorňuje Koblicová. Pozastavuje se nad tím, že přestože je arteterapie považována za neverbální psychoterapeutickou techniku, nemálo

---

66 Česká arteterapeutická asociace [online]. c2005 [cit. 12. září 2011].

67 CASEOVÁ, C., DALLEYOVÁ, T. Arteterapie s dětmi. 1.vyd., Praha: Portál, 1995, s. 9.

68 ŠLEMÍNOVÁ, M. Dnešní česká arteterapie – pokus o systémové zamyšlení. In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 30-31.

psychoterapeutů s ní téměř nepočítá a chápe ji jako podřadnou metodu. Aby tedy vyřešila problém identity arteterapie a jejího vztahu k psychoterapií, jednoduše konstatuje, že k arteterapeutovi se chodí tvořit a psychoterapeutovi hovořit. Arteterapii zkrátka pojímá jako působení na psychiku prostřednictvím výtvarných aktivit, nikoli jako užití veškerých expresivních prostředků.⁶⁹

Dalším autorem apelujícím na nutnost oddělit arteterapii od psychoterapie je Stiburek. Píše, že zatímco v psychoterapii jsou techniky arteterapie zařazovány cíleně a izolovaně, v arteterapii se jedná o využití plnohodnotného kanálu pro komunikaci a introspekci. Neverbální tvořivá činnost zde tudíž slouží nejen pro otevírání, ale i pro zpracování témat.

Velmi významným aspektem arteterapie je však hlavně fakt, že využívá výtvarné umění jako prostředek k osobnímu vyjádření v rámci komunikace. Pracuje s tvorbou a reflexí zaměřenou na proces či produkt a jejím hlavním cílem není vytvoření uměleckého díla, nýbrž prostřednictvím sebevyjádření, rozvíjení tvořivosti, schopnosti komunikovat a zpracováním osobně významného tématu dosáhnout odstranění nebo zmírnění obtíží nemocného člověka.⁷⁰

Šicková-Fabrice zmiňuje 2 druhy arteterapie – receptivní a produktivní. Metody receptivní arteterapie obnášejí vnímání nějakého uměleckého díla, cíleně vybraného arteterapeutem. Umělecké dílo totiž při vnímání divákem vyžaduje divákovo vcítění a tak dochází k lepšímu pochopení vlastního nitra. To znamená, že divák do daného uměleckého díla promítá své emoce. V praxi tedy klienti navštěvují výstavy a galerie, nebo jim arteterapeuti promítají diapozitivy či různé vidozáznamy spojené s rozhovory o vnímaných artefaktech. Produktivní arteterapie se již soustředí na použití konkrétních tvůrčích schopností jednotlivce, či skupiny.⁷¹

---

69 KOBILICOVÁ, A. Arteterapie a psychoterapie v období dospívání. In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 22.

70 STIBUREK, M. Arteterapie, artefiletika – podoby, obsah, hranice, role, cíle. In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 34-35.

71 ŠICKOVÁ-FABRICE, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 30.

5.2 *Z historie arteterapie*

Arteterapie je poměrně mladá disciplína. Za její průkopnici lze považovat Američanku Margaret Naumburgovou, která ve třicátých letech 20.století poprvé ve svých pracích použila výraz „art therapy“. Její východisko bylo psychoanalytické. Tvrdila, že „proces arteterapie je založen na poznání, že nejzákladnější myšlenky a pocity člověka derivované z nevědomí dosáhnou výrazu lépe v obrazech než ve slovech.“⁷² Mezi další významné osobnosti arteterapie patří například Edith Kramerová, jejíž práce byla věnována hlavně arteterapii s dětmi, dále německý psychiatr Hans Prinzhorn, francouzský malíř Jean Debuffet, rakouský psychiatr Leo Navratil, nebo Viktor Löwenfeld. V současnosti arteterapie zažívá svůj rozkvět nejen v USA, Velké Británii, Francii, Německu, ale i ve státech bývalého socialistického tábora, ba i v zemích třetího světa.

Česká arteterapie našla své průkopníky až v padesátých a šedesátých letech 20.století, a to zejména mezi psychoterapeuty, kteří arteterapii uplatňovali jen jako doplňkovou metodu jejich psychoterapeutické péče. Teprve potom postupně začaly v léčebnách a výchovných ústavech vznikat zvláštní ateliéry určené pro výtvarnou činnost klientů. Stále se však u nás nedalo o arteterapeutické práci říci, že je ucelená. Pod záštitou arteterapie se provozovaly nejrůznější činnosti, které by často neobstály před kritikou jak z terapeutického, tak z výtvarného hlediska. Významný zájem o arteterapeutické metody ovšem vzrostl především ve speciálních výchovných zařízeních, čímž si začala získávat pevnější základy. Osmdesátá léta přinesla arteterapii téměř až popularitu. Jednalo se totiž o období politických a společenských změn a arteterapie nabízela možnost se svobodně a tvořivě projevit. Po sametové revoluci se proto mnoho studentů rozhodlo podílet se na rozšiřování možností arteterapeutické průpravy. V roce 1990 byl při Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích vybudován Ateliér arteterapie (tzv. rožnovská arteterapie). Založil a deset let ho vedl dnes již nežijící pedagog, malíř a hudebník PhDr. Milan Kyzour, který je tudíž považován za zakladatele arteterapie v Čechách a jenž byl k této činnosti veden jeho dlouholetou terapeutickou pedagogickou zkušeností s výtvarným vedením dětí všech kategorií. Profesionální identita arteterapie se v České republice rodí dlouho.

---

72 ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 26.

Nejprve byla zakotvena v České psychoterapeutické společnosti jako tzv. arteterapeutická sekce a poté, v roce 1994 bylo založeno samostatné profesní arteterapeutické sdružení Česká arteterapeutická asociace se sídlem v Praze. Sdružují se zde lidé, kteří jeví o arteterapii hlubší zájem a snaží se vytvořit vhodný prostor pro vzájemnou odbornou komunikaci mezi zájemci o arteterapii.⁷³

5.3 Vzťah arteterapie a umění

Není složité odhadnout, že mezi arteterapií a uměním je nápadná podobnost daná tím, že jsou využívány obdobné technické postupy a v průběhu tvorby vzniká nějaký artefakt. Je zde ale i několik odlišností. Zatímco u umění jde hlavně o výsledný artefakt (jehož prostřednictvím autor sděluje různé obsahy) a následně pak o jeho presentaci a vyvolání nějaké odezvy, u arteterapie je větší pozornost věnována procesu tvorby a prožitkům, jenž ji provázejí. Cílem tvorby není vytvoření dokonalého díla, ale proměna tvůrce. Ono tvoření je vnímáno jako jakýsi sebeúdržavný proces. Dále, zatímco v umění se jedná o estetické sdělování nějakých obsahů, čili o komunikaci prostřednictvím díla, v arteterapii je na úkor komunikativnosti zdůrazněna introspektivní složka tvorby. Komunikace zde tedy probíhá, ale s odlišným cílem než v umění. Pacient předkládá svůj obraz a vyjadřuje jím jaký je, jak se cítí a hlavně to, že chce sám sebe víc poznat ale potřebuje s tím pomoci. Komunikace je v arteterapii tedy pouze prostředkem, nikoli cílem, jak je tomu v případě umění.⁷⁴

5.4 Osobnost arteterapeuta

Terapeuti mohou všeobecně svou komunikací podstatně ovlivnit psychické zdraví a celkovou pacientovu pohodu. Mají však moc pacientův psychický a zdravotní stav nejen zlepšit, ale i zhoršit. Velký důraz je proto kladen na dialog terapeuta s pacientem a na vztah, který je mezi terapeutem a pacientem vytvořen.⁷⁵

---

73 SLAVÍK, J. Několik slov o české arteterapii. 22) In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 7-9.

74 STIBUREK, M. Arteterapie, artefiletika – podoby, obsah, hranice, role, cíle. In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 38-39.

75 VYBÍRAL, Z. Psychologie komunikace. 1.vyd., Praha: Portál, 2005, s. 259.

Otázka arteterapeuta a toho, jaký by měl být, je trochu složitější, než se na první pohled může zdát. Šlemínová ve svém příspěvku upozorňuje na skutečnost, že arteterapie patří k disciplínám, které svádí k tomu, aby je provozoval nedostatečně kvalifikovaný terapeut. A jelikož stále ještě nepatří mezi ucelené a jasně zařaditelné obory, je to tím snadnější. Často je dokonce arteterapie brána jako druh jakéhosi zájmového kroužku. Pravdou však je, že arteterapeut by měl disponovat hlubokým teoretickým zázemím. „Bude-li on sám schopen (pro sebe) formulovat a vytyčit zákonitosti, koncept, prostě jisté paradigma, vytvoří tak prostor, ve kterém se bude pohybovat i jeho klient. Právě v tomto prostoru se může uskutečnit léčba.“⁷⁶

Dalo by se říci, že požadavky na arteterapeuta jsou srovnatelné s požadavky na psychoterapeuta, avšak je nutné dodat, že u arteterapeuta je nezbytné, aby měl výtvarné vzdělání a citění. Je také nutné odlišit požadavky na arteterapeuta pracujícího samostatně (a nároky jsou na něj podstatně vyšší) a na toho, který pracuje v týmu. Hlavním rozdílem mezi těmito dvěma typy arteterapeutů je to, že arteterapeut pracující samostatně pojímá arteterapii jako samostatnou a jedinečnou metodu. Měl by být výtvarníkem a dále se přirozeně orientovat v základech psychopatologie a psychodiagnostiky, měl by mít ponětí o fázích psychoterapeutického procesu, fázích vývoje skupiny, skupinové dynamice a rolích (pokud tedy pracuje se skupinou). Na druhé straně je tu potom arteterapeut pracující v týmu, který má tendenci vidět arteterapii pouze jako přídatnou techniku. Tento člověk by měl naprosto bez problému zvládat zmíněné psychoterapeutické znalosti. Nemusí být výtvarníkem, zato by ale měl mít jistou dávku výtvarného citění a vztahu k umění. V ideálním případě by arteterapie měla být záměrným a cíleným využitím výtvarných aktivit v procesu léčby. V tom nejlepším případě by to tedy vypadalo tak, že osobnost arteterapeuta, jeho teoretické smýšlení a jeho metody by ladily s typem osobnosti a poruchy pacienta.⁷⁷

Šicková-Fabrizi si představuje osobu arteterapeuta jako někoho, kdo je empatický a umí své informace propojovat do souvislostí, s čímž souvisí

---

76 ŠLEMÍNOVÁ, M. Dnešní česká arteterapie – pokus o systémové zamyšlení. In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 31.

77 KOBILICOVÁ, A. Arteterapie a psychoterapie v období dospívání. In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 23-24.

i schopnost improvizovat, jednat intuitivně a schopnost předvídat vývoj událostí a jevů. Samozřejmě je také nezbytné, aby v klientovi vzbuzoval pocit důvěry, vytvořil příjemnou atmosféru. Dále dodává, jak moc je důležité, aby byl vzdělaný v obou částech výrazu arteterapie, tedy v arte- (umění) a v terapii (léčbě). Jestliže chce někdo druhým pomáhat právě prostřednictvím umění, pak by se měl orientovat v dějinách umění, v teorii umění, v estetice, v psychologii umění, ale i v různých výtvarných technikách. Stěžejní jsou pro výkon této profese znalosti z oblasti psychologie, medicíny, pedagogiky a dokonce i z antropologie, jelikož jde o zacházení s člověkem.⁷⁸

5.5 Diagnostické aspekty výtvarného projevu

Je nutné počítat s faktem, že symbolická řeč obrazů není jednoznačná jako verbální exprese. Žádný arteterapeut, ať je jakkoli zkušený, si nemůže být absolutně jistý, jestli je jeho interpretace tvorby klienta správná. Je pro něj však důležité vědět, zda ve výtvorech lidí se stejnými či podobnými symptomy existují nějaké společné znaky. Schopnosti rozumět řeči obrazů, jež je pro interpretaci v rámci arteterapie nezbytná, se říká „vizuální gramotnost“. Jenže je na místě položit si otázku, zda vůbec existuje nějaký univerzální slovník symbolů, které by mohly být interpretované jednoznačně, bez většího rizika omylu. Šicková-Fabricei tvrdí, že vizuální zprávy lze z největší části chápat pouze intuitivně, jelikož i ty napohled nejjednodušší kresby mohou mít několik vrstev, čili mohou být interpretovány několika způsoby. Dále autorka vysvětluje jak obrovský je rozdíl mezi verbálním vyjádřením a obrazem. Zatímco řeč, skládající se ze slov a myšlenek, je jednoznačná, obrazy přinášejí nějakou zprávu, která pro každého adresáta může být různá.

Správná, resp. validní interpretace kresby je podle Šickové-Fabricei taková, která je „totožně přečtená“ nezávisle více odborníky a jež se jako správná ukáže i v procesu léčby.“ Při hodnocení a analýze výtvorů je nutné si všimnout nejen obsahu a formy kresby, nýbrž celého procesu tvorby. Proto si arteterapeuti vedou záznamy o tom, zda pacient pracuje samostatně, jak se v průběhu chová, zda je nejistý, hodně gumuje apod.⁷⁹

---

78 ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 58.

79 Tamtéž, s. 99-101.

6 Formy arteterapie

6.1 *Individuální*

Výhoda individuální arteterapie je, že klient má k dispozici terapeuta jen pro sebe, tudíž je možné navázat k němu velmi úzký kontakt. Tím vzniká intenzivní emocionální zážitek styku s chápajícím člověkem. Individuální forma arteterapie je vhodná hlavně pro ty klienty, jejichž problém vyžaduje celou pozornost terapeuta, nebo jejichž chování ve skupině by mohlo působit rušivým, až odstrašujícím způsobem. Na ostatní klienty by to mohlo mít velmi negativní následky, což terapeut nesmí dopustit. Obvykle se individuální arteterapie využívá například s hyperaktivními, nebo naopak anxiózními dětmi.⁸⁰

6.2 *Skupinová*

Skupinová forma terapie je pro arteterapeuta mnohem náročnější, ale zároveň skýtá řadu výhod. Lidem, mající nějaký problém může nesmírně pomoci už jen fakt, že existují další, které trápí stejná, nebo přinejmenším podobná věc. Mimo to si takoví klienti mohou navzájem poskytnou potřebnou podporu a společně hledat řešení jejich situace. Práce ve skupině je také vhodná pro ty, pro něž je intimita individuální práce příliš intenzivní a cítí se z ní nesví. Členové skupiny mají dále možnost si vyzkoušet nové role s tím, že vidí, jak na ně ostatní reagují. To jim umožní posílit sebevědomí a získat jistotu a víru v sebe samu. Skupina se také často stává tzv. katalyzátorem vývoje skrytých zdrojů a schopností. Jak to tak ovšem vždy bývá, existuje i pár nevýhod skupinové terapie. Díky většímu počtu členů je obtížnější zachovat jistou důvěrnost a chybí zde individuální pozornost v porovnání s terapií individuální.⁸¹

6.2.1 *Rodinná*

Absence jednoho rodiče v rodině je bohužel realitou dnešní společnosti. Neúplných rodin přibývá a stejně je tomu tak i s tím spojenými problémy. A právě zásah prostřednictvím umění, tedy arteterapie má v oblasti nedostatečné citové výchovy, stejně jako v diagnostice problémových jevů v rodinné terapii široké

---

80 ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 43.

81 LIEBMANN, M. Skupinová arteterapie. 11) 1.vyd., Praha: Portál, 2005, s. 19-20.

uplatnění. Výtvarná tvorba dětí z problémových rodin má velikou hodnotu, jelikož dítěti umožňuje vyjádřit se o jeho problémech neverbálně, čímž to pro něj není tak bolestivé.

Rodina je homogenní systém, který když se nějak změní jeden její člen, zasažený je jako celek. Jakákoli proměna jednoho člena ovlivní všechny zbylé členy rodiny. „Hlavním cílem rodinné terapie je posílení přiměřených postojů k životu, akceptování osobních potřeb i očekávání členů rodiny.“⁸² Jedinečné a specifické jsou pro rodinu generační rozdíly mezi jejími členy, což s sebou ovšem nese velké množství problémů. Například problémy v rodinách s dětmi předškolního i školního věku, s teenagery, s budoucími rodiči, s rodiči ve středním věku, s třígeneračními rodinami, s ovdovělými muži a ženami, s neúplnými rodinami, či s rodinami s dětmi z více manželství. Další cíle by tedy měly spočívat v lepší komunikaci, ve snaze spolupracovat na řešení konfliktů, v sebeidentifikaci a v možnosti vyjádření svých emocí.

6.2.2 V partnerském vztahu

U arteterapie v partnerském vztahu je doporučováno využití techniky společného kreslení obrázku. Partneri či manželé tedy musí společně vytvořit obrázek bez toho, aniž by spolu jakkoli verbálně komunikovali. Dále třeba mají abstraktním výtvozem vyjádřit jejich vztah, nebo nakreslit autoportrét a ten pak věnovat své polovičce. Tyto techniky pomohou zviditelnit jejich představy, problémy, očekávání, které mají jeden vůči druhému a svému vztahu.⁸³

---

82 ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 45.

83 Tamtéž, s. 52.

7 Cíle arteterapie a její cílové skupiny

U každého klienta jde v arteterapii o naplnění různých cílů. Mezi ty nejčastější patří „navození kompenzačního procesu, aktivizace, zprostředkování kontaktu, přeformování stereotypů, komunikace prostřednictvím výtvarného projevu, odstranění úzkostných stavů, socializace nebo kanalizace agresivity.“⁸⁴ Ve všech zmíněných případech je ovšem třeba najít jistá kritéria, jež budou indikovat použití arteterapeutických postupů vzhledem k dané struktuře osobnosti.

Metody a postupy arteterapie využívá nemálo pracovišť, jako například léčebná zařízení, alternativní školská zařízení, výchovná a převýchovná zařízení a volnočasové organizace. Je také užívána ve výchově za účelem rozvoje tvořivosti, volných vlastností a hodnotové orientace, sebepoznání či relaxace, nebo v rámci prevence sociálně patologických jevů (jako je drogová závislost, kriminalita, rasová nesnášenlivost, xenofobie apod.). V neposlední řadě také v rámci prevence sociálního selhávání, čímž se myslí adaptační kurzy a semináře osobnostního rozvoje.⁸⁵

„Arteterapie je efektivní léčbou u jedinců s vývojovým, tělesným, mentálním, sociálním postižením, s tělesnou nebo duševní nemocí apod. Praktikuje se např. na psychiatrických pracovištích a v nemocnicích, v rehabilitačních střediscích, ve výchovných a vzdělávacích zařízeních, v domovech důchodců, ve forenzních institucích.“⁸⁶ Také je vhodná pro ty, kteří silně emočně prožívají veškeré události ale i funguje skvěle i u racionálních lidí, kteří zkrátka postrádají schopnost obratně se vyjadřovat slovy. Cíle arteterapie souvisí s tím, z jakých teoretických pozic vychází a také s potřebami klientů, s nimiž pracuje, v neposlední řadě s jejich věkem. Můžeme je rozdělit na individuální a sociální. Mezi individuální cíle můžeme řadit uvolnění, sebeprožívání a sebevnímání, vizuální a verbální uspořádání zážitků, poznání vlastních možností, přiměřené sebehodnocení, růst osobní svobody a motivace, svoboda pro experimentování při hledání výrazu pocitů, emocí nebo konfliktů, rozvoj fantazie, nadhled a celkový rozvoj osobnosti. K sociálním cílům patří

---

84 ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 33.

85 STIBUREK, M. Arteterapie, artefiletika – podoby, obsah, hranice, role, cíle. In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 34.

86 ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 61.

vnímání a přijetí druhých lidí, vyjádření uznání jejich hodnoty, jejich ocenění, navázání kontaktů, zapojení do skupiny a kooperace, komunikace, společné řešení problémů, zkušenost, že druzí mají podobné zážitky jako já, reflexe vlastního fungování v rámci skupiny, pochopení vztahů a vytváření sociální podpory.

Hlavním cílem arteterapie, který platí pro všechny věkové i problémové skupiny, je znovu vybudovat z různých důvodů narušené přirozené dispozice člověka, tedy kreativitu, spontaneitu, schopnost komunikace se sebou samým, s druhými, s prostředím, v němž žije, chápání života v jeho souvislostech a jeho smysluplné prožívání.⁸⁷

7.1 Arteterapie s dětmi

Co se týče dětí, arteterapie je aplikována především u těch, které trpí specifickými problémy. Například pokud neprospívají ve škole, mají poruchu pozornosti, nebo problémy s chováním. Dále je uplatňována u delikventních dětí a dětí s emocionálními problémy. Arteterapie by dětem měla posílit sebevědomí, motivovat je k učení a k sebekontrolě. Arteterapii zaměřenou na děti se věnovaly především autorky Caroline Caseová a Tessa Dalleyová, nebo například Roseline Davido. U Davido je nutné se pozastavit, jelikož využívá specifické metody a techniky.

7.1.1 Kresba jako nástroj poznání dítěte

Jak je jistě všem známo, děti si rády a často kreslí. Již od raného věku berou do rukou tužky a pastelky a chápou kreslení jako zábavu nebo hru, díky níž se snadno zabaví. Málokdo si už však uvědomuje, že právě díky této činnosti, kterou dítě chápe jako naprosto spontánní a samozřejmou, je možné se o dítěti dozvědět víc než by kdokoli čekal. Dětská kresba totiž vypovídá o rozvoji vnímání daného dítěte, o intelektu, o jeho pojetí a chápání světa a o jeho niterných pocitech. Z kresby je možné vyčíst to, co dítě samo nikdy nepoví (buď proto, že se ještě neumí patřičně vyjadřovat, nebo proto, že si zkrátka svůj stav samo neuvědomuje), tedy například jeho emocionální stav, osobnost a zájmy.

Roseline Davido, francouzská dětská psychologka, přirovnává zkoumání

---

87 ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 61-62.

kresby ke královské cestě do dětské duše. Pro dítě je v jeho kresebném vývoji člověk prvním a klíčovým tématem, což není nijak překvapivé, jelikož právě skrz vztah k člověku si je dítě schopné uvědomit samo sebe a stává se sebou samým. Není tedy divu, že děti často kreslí právě lidské postavy, ať už samotné, nebo mnohem častěji v nějakém lidském společenství, zvláště v rodině.⁸⁸

7.1.2 Proč právě kresba?

Davidovi si nejprve pokládá otázku, proč právě kresba patří mezi ty nejvhodnější přístupy k poznání osobnosti dítěte. Jako příklad zmiňuje fakt, že dítě většinou nemusí být do kreslení nuceno, jelikož ho to baví. Není proto pro něj žádný problém vzít do ruky pastelky a něco si malovat, aniž by vědělo, že se na onom papíře objeví nejen jeho vědomá přání, ale i ta nevědomá. Potom zde hraje roli také to, že dítě může kreslit cokoli ho napadne, co ho zajímá, nebo trápí. Dětské obrázky se proto využívají hlavně při testování mentální úrovně, dále jako komunikační prostředek (v případě, že dítě dostatečně nezvládá jazyk, nebo se nedovede slovně vyjádřit), jako prostředek zkoumání afektivity dítěte, nebo jako prostředek k vyjádření znalostí dítěte o svém těle a jeho situování v prostoru. Kvalita kresby tedy odráží jednak úroveň intelektu dítěte a jednak jeho emoční rovnováhu, díky které můžeme určit zda je dítě schopné se adaptovat jak v rodině, tak ve škole. Pozor však na ukvapené závěry. Davidovi varuje, že nelze odhalit všechno pouze z jedné kresby. Navíc pokud jde o dítě, které je pro nás naprosto neznámé. Interpretace obrázků musí v každém případě provádět odborník, protože pro tuto práci je třeba disponovat nejen intuicí a zvýšenou citlivostí, ale i širokými odbornými znalostmi. Nutno zdůraznit, že opravdu neexistuje žádný jednotný „klíč“ díky kterému by se dala dětská kresba posuzovat. Je nutné na věc pohlížet z hlediska sociálních a kulturních souvislostí.⁸⁹

Dětské kresby se také často používají u soudů jako důkaz v případech pohlavního zneužívání nebo týrání dětí. To však arteterapeuta dostává do komplikované situace – terapeutického a mravního dilematu. Bezpečí dítěte je bezpochyby prioritou, ale fakt, že dětský výtvar je směsicí skutečnosti a fantazie,

---

88 DAVIDO, R. Kresba jako nástroj poznání dítěte. 1.vyd., Praha: Portál, 2001, s. 13.

89 Tamtéž, s. 15-16.

utvrzuje okolí v tom, jak tyto kresby mohou být nápomocné. Arteterapeuté však odmítají názor, že dětská kresba se dá použít jako písemné vyjádření.⁹⁰

7.1.3 Interpretace

Pro správnou interpretaci je nezbytné, aby arteterapeut znal sociální i kulturní zázemí dítěte. Ještě důležitější je však pozorovat dítě právě při tvoření obrázku, všimnout si, kdy zaváhá, kdy má obtíže, kdy klesne jeho pozornost atd. Toto všechno napomáhá k upřesnění vyšetření. Při interpretaci využíváme dvou vzájemně se doplňujících šetření. Za prvé je to analýza různých prvků, z nichž se kresba skládá, a za druhé je to syntéza, v níž je nutné přihlídnout ke kladným i záporným charakteristickým znakům obrázků.

Důraz se klade především na umístění obrázku na ploše papíru. To, zda dítě vyplní, či nevyplní celou plochu papíru vypovídá o úzkosti nebo o intelektuální chudobě. Dále také velmi záleží na provedení čar – jsou-li váhavé, nekontrolované, či rovné. A v neposlední řadě je nutné vnímat barvy, které dítě při kreslení obrázku používá. Například extroverti upřednostňují barvy jako je červená, žlutá a oranžová, kdežto introvert se uchyluje spíše k modré, zelené a šedé.

Obzvlášť přínosné pro přesnou interpretaci jsou postavy, jelikož přinášejí mnoho informací o celkové osobnosti a efektivitě dítěte. Záleží na pořadí, v jakém vystupují na scéně (milovaná osoba bývá zobrazována jako první) i na jejich umístění na ploše papíru a vzájemném rozmístění.

Zároveň je také třeba si uvědomit, že detail není to, na co by mělo upoutávat pozornost. To hlavní je vedoucí myšlenka, tedy je nutné vypracovat syntézu.⁹¹

7.2 Dospívající

Arteterapie u dospívajících může klientům pomoci dostat se z oblasti konkrétního myšlení k myšlení abstraktnímu, může budovat sociální zručnosti, altruismus, empatii, rozvoj zdravé sexuality. Napomáhá také formování obrazu sebe samého ke zdravé sebekritičnosti. Adolescenti jsou, jak je známo, mimořádně

---

90 CASEOVÁ, C., DALLEYOVÁ, T. Arteterapie s dětmi. 1.vyd., Praha: Portál, 1995, s. 13.

91 DAVIDO, R. Kresba jako nástroj poznání dítěte. 1.vyd., Praha: Portál, 2001, s.125-126.

citliví a zranitelní co se týče jejich osoby a hledají pro svůj život nějaké vzory. Práce arteterapeuta by jim právě měla pomoci nalézt vlastní identitu.

7.3   *Senioři*

Se seniory jsou postupy arteterapie aplikovány například při cvičení krátkodobé paměti, pro posílení vědomí vlastní hodnoty, či jako pomůcka rehabilitace jemné motoriky. Může jim to pomoci při přizpůsobování se nové životní situaci, při poklesu fyzických sil, nemoci a při změnách spojených s důchodovým věkem v oblasti sociální i ekonomické. Techniky odpovídají věku klienta a snaží se řešit jeho aktuální problém. Arteterapie dokonce dokáže aktivizovat zbytky jejich vitality, flexibility a stimulovat jejich kreativitu.

7.4   *Ostatní problémové skupiny*

Šicková-Fabrice ve svém díle představuje možnosti aplikace arteterapie na vybrané problémové skupiny, přičemž čerpá ze své praxe.

7.4.1   *Sociální problémy*

V této sekci se autorka zabývá způsobem terapie u týraných a zneužívaných a u sociálně znevýhodněných dětí. Pro týrané či zneužívané děti je charakteristický regres v chování. Není u nich nijak neobvyklé pokud jsou nesmělé, melancholické, nebo citově prázdné. Není nutné podotýkat, že sexuální zneužívání může mít dlouhodobý vliv na jejich sebehodnocení a sebevědomí. Umělecká exprese může být prvním krokem k prolomení bariéry mlčení o jejich traumatickém zážitku. Právě v takových případech je opravdu nezbytné, aby arteterapeut vytvořil atmosféru důvěry a jistoty. Díky arteterapeutické intervenci by dítě mělo změnit pohled na sebe samu. V kresbách zneužívaných dětí se mohou objevovat stejné varovné příznaky, například kreslené postavy mají roztažené nohy (pocit zranitelnosti), nebo jim celá spodní část zcela chybí (odmítnutí genitální oblasti). Úkolem arteterapeuta je znovu u dítěte vybudovat pozitivní pocit sebeúcty a vlastní hodnoty.

Co se týče využití arteterapie u sociálně znevýhodněných dětí, autorka se zaměřila na otázku výchovy a vzdělávání Romů. Který v současné době

představuje obrovský problém. Arteterapie s romskými dětmi nabízí širokou škálu metod a technik, kterým by bylo ovšem třeba se věnovat v samostatné práci.⁹²

7.4.2 Duševní poruchy a nemoci

Tato oblast arteterapie patří mezi ty nejobsáhlejší a nejatraktivnější. Obsahová i formální stránka výtvarného projevu duševně nemocných je zajímavá jak pro arteterapeuty, tak pro psychiatry a psychology. Kresba jako vyjadřovací prostředek je nejbližší hlavně schizofrenikům, protože je to pro ně často jediná možnost jak se dorozumět. „Arteterapie s klienty s duševními poruchami si klade za cíl pomoci těmto lidem prostřednictvím umělecké tvorby reflektovat své problémy – hněv, depresi, chaos, strach, zoufalství – a integrovat je jako součást sebe.“⁹³ Umělecká reflexe vlastně funguje jako jakýsi most mezi pacientovým vnitřním prožíváním a jím samým k lepšímu pochopení jeho situace.

7.4.3 Autističtí pacienti

U pacientů trpících poruchou autistického spektra úplně absentují sociální vztahy a vážne nebo chybí verbální komunikace. Tělesný kontakt je v podstatě téměř odmítán (naopak je tomu například u mentálně postižených pacientů) a v projevech dominují stereotypy a rituály. U této části populace má tedy arteterapie také široké pole působnosti. Autistické děti se ve výtvarném projevu snaží kompenzovat onu chybějící verbální komunikaci.⁹⁴

7.4.4 Nevidomí a slabozrací pacienti

V případě nevidomých pacientů je chybějící funkce zraku kompenzována sluchem a hmatem. Ideálním způsobem vyjádření je pro ně tedy modelování, které se děje výlučně prsty. Jejich ruka v podstatě slouží jako měřítko u větších předmětů. Prostřednictvím takové arteterapie, tedy modelování, mají zrakově postižení pacienti možnost vnímat své okolí a rozvinout svou kreativitu

---

92 ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 68-73.

93 Tamtéž, s. 76.

94 Tamtéž, s. 74-88.

a verbalismus jejich představ se zlepšuje.⁹⁵

Sama Šicková-Fabricsi vystudovala sochařství a zůstala mu věrná i ve své arteterapeutické praxi, kde se tedy její metody zaměřují hlavně na aktivitu s hlínou (latinsky hlína = *terra*). Hlínu považuje za jedinečné médium a vhodný materiál pro aplikaci v arteterapii. Prostřednictvím modelování figur má arteterapeut možnost diagnostikovat různé postoje klientů k sobě, k okolí a ke svým problémům. Proto založila organizaci Terra Therapeutica, jejímž cílem je školit budoucí arteterapeuty. Návazně na to vzniklo i Centrum TT (Terra Therapeutica), které slouží jako arteterapeutická dílna pro jedince s různými postiženími.⁹⁶

---

95 Tamtéž, s. 92-94.

96 ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 16-17.

8 Metody a techniky arteterapie

Arteterapeutických technik je opravdu mnoho, může jít o prosté čmárání tužkou, kresbu namočenými prsty v barvě, koláže, tematické kresby, modelování, interakční kresbu ve dvojici atd. Takové výtvarné techniky se používají proto, aby klientům usnadnily vyjadřování jejich pocitů a umožnily tím terapeutovi poznat některé jinak nepřístupné osobnostní rysy klienta. Často se stává, že klienti zprvu jakékoli výtvarné techniky odmítají. Mohou namítat, že neumějí kreslit, ani modelovat. V tomto případě musí být arteterapeut schopen je přesvědčit, že při terapii uměním nejde o žádné testování výtvarných schopností. Na některé z hlavních arteterapeutických postupů se ve své knize zaměřuje Šicková-Fabrice, a snaží se je konkrétněji specifikovat. Patří sem tedy:

a) Imaginace

Je bezpochyby zřejmé, že imaginace (nebo také vizualizace), fantazie a představivost jsou pro arteterapii velmi významnými prvky a představují pro ni velký potenciál. Imaginace je totiž spjatá s vnitřním světem člověka a jak Šicková-Fabrice uvádí, je v podstatě zprostředkovatelem mezi světem hmotným a duchovním. V představách se projevují tvořivé schopnosti člověka, zároveň ovšem i jeho obavy a touhy. Pomocí imaginace se člověk může vrátit k jistým zlomovým situacím v jeho životě, což je pro arteterapeuta velmi příhodné. Pod jeho vedením se znovuprožití takových událostí dá zpracovat a reflektovat do výtvarné tvorby. Tato metoda je vhodná především k uvolnění emocí, sebepochopení a k ujasnění vlastního vztahu k ostatním lidem.

b) Animace

U tohoto postupu se v podstatě jedná o rozhovor v třetí osobě. Terapeut nebo klient se identifikují s věcí či postavou z obrázku klienta. Používá se hlavně u dětí cítících se nejistě či osaměle, jelikož tímto způsobem mohou zprostředkovat informaci o sobě nepřímo a tedy i bez zábran. Arteterapeut se tak mnohdy doví o mnoho více, než kdyby rozhovor probíhal přímo.

c) Koncentrace - mandaly

Mandala je v sanskrtu výraz pro svatý kruh – střed. Dá se tedy říci, že je to určitý centrální bod uvnitř naší duše, k němuž se všechno stahuje a dle něhož je všechno uspořádáno. Vlastně za ni můžeme považovat jakýkoli kruhovitý tvar, který má střed. V arteterapii mandala napomáhá koncentraci a meditaci. Účinnost mandal lze vysvětlit tím, že již odjakživa byl člověk fascinován kruhem. Vyskytuje se jak ve východních náboženstvích, tak v křesťanství (např. v podobě rozetových oken). Tibetanům slouží jako pomůcka při meditaci a pro Indy je to symbol vyjadřující mikrokosmos ideální reality.

Jinými slovy lze říct, že mandala je jakási mapa vnitřní reality člověka, díky níž si uvědomí, kde je jeho střed, tedy i co stojí v jeho centru. V arteterapii vychází postup tvorby mandaly z čmáranic. Klient může čmárat na papír jak se mu zlíbí, klidně i oběma rukama, z čehož pak na papíře vznikne zmet čar a sítí. Dále je metoda trochu komplikovanější, proto se osvědčila spíše u dospělých klientů než u dětí.

d) Restrukturalizace – Strom života

Šicková-Fabrice vychází z přesvědčení, že v každém detailu je celek. Proto uvádí tuto metodu skládání čtverců, která je určena předně pro ty, kteří zápasí s pocity opuštěnosti a vlastní roztržetosti. Zdá se jim (například po rozchodu či ztrátě blízké osoby), že jejich život se rozpadl na malé kousky. Ale každý tento jednotlivý kousek ve spojení s ostatními elementy vytváří nová řešení, nové konstelace a kompozice. Stačí tedy ty fragmenty poskládat do nové podoby, nového obrazu, najít v něm nějaký smysl, a ten akceptovat.

e) Transformace

Technika transformace spočívá dle názvu v transformování pocitů z vnímání jednoho druhu uměleckého média do oblasti jiného. Šicková-Fabrice například pracuje s úryvkem textu, který pak klienti mají převést do výtvarné podoby. Po dokončení svého výtvoru každý hovoří o svých pocitech a o tom, co namaloval.

Samozřejmě lze transformovat i z jiné oblasti umění, například hudby. Malba při hudbě se dá použít jak u dětí, tak u dospělých a je ideální pro rozvoj senzibility, kreativity a fantazie člověka.

f) Rekonstrukce

Rekonstrukce je metoda, která se dá modifikovat do více podob, což je opravdu výhodné. Jako nejjednodušší formu Šicková-Fabrice uvádí dokreslování koláže, kdy z časopisu vystřihne lidskou tvář, nebo celou postavu a rozstříhne ji na polovinu. Klient následně ty části nalepí na papír a dokreslí je dle vlastní chuti. Je také možné použít obrázky budov, kdy si klienti mohou pohrát s dokreslováním různých architektonických prvků apod.⁹⁷

---

97 ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie, 1.vyd., Praha: Portál, 2002, s. 125-133.

9 Současná česká arteterapie

9.1 Česká arteterapeutická asociace

Samostatné profesní sdružení Česká arteterapeutická asociace (dále už jen ČAA) bylo založeno roku 1994 v Praze. Mezi členy ČAA najdeme například klinické psychology, psychiatry, speciální pedagogy, učitele výtvarné výchovy, výtvarné umělce atd. Jedním z cílů ČAA je tedy zprostředkovávat svým členům co nejvíce zajímavých a přínosných informací o arteterapii a oborech s ní souvisejících. Proto nejen že pravidelně pořádá konference, víkendové semináře či workshopy, díky nimž zabezpečuje kontakty s arteterapeuty u nás i ve světě, ale podílí se i na organizaci arteterapeutických výcviků.

Co se týče plánů do budoucna, ČAA se snaží českou arteterapii zkvalitnit a připravit její profesní statut, což by mělo vést k jejímu uplatnění jako svébytného oboru s vlastním kvalifikačním zázemím.⁹⁸

ČAA se však nechce orientovat pouze na specializované arteterapeuty v klinické oblasti. Naopak se snaží poskytovat příležitosti ke komunikaci a k poučení všem příznivcům arteterapie. Důkazem progresivního vývoje arteterapie v České republice je postupné rozšiřování možností pro odbornou přípravu a vzdělávání. Výrazně se zvýšila nabídka jednoročních nebo víceletých výcvikových programů. Od roku 1998 byl institutem zřízeným při ČAA zahájen pětiletý arteterapeutický skupinový výcvik. Dále přibýlo velké množství dvouletých kurzů a výcviků nebo příležitostné nabídky víkendových arteterapeutických dílen.⁹⁹

Na internetových stránkách ČAA je možné zjistit spousty dalších zajímavých informací, například o doporučené literatuře, o členech, školeních a workshopech nebo o časopisu, který v rámci ČAA vychází od r.2002 třikrát ročně.

---

98 Česká arteterapeutická asociace [online]. c2005 [cit. 12. září 2011].

99 SLAVÍK, J. Několik slov o české arteterapii. 22) In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 9.

9.2 Studium arteterapie

9.2.1 Jihočeská univerzita

Jediné místo, které v České republice nabízí vysokoškolské studium arteterapie (bakalářské, neučitelské-distanční) je Ateliér arteterapie na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Toto studium probíhá formou studijně výcvikové komunity v pátečních odpoledních a večerních hodinách a o sobotách. Tento program byl zahájen již v akademickém roce 1990/91 a je rozvržen na 3 nebo na 4 roky.

Studium poskytuje další specializaci těm, kteří se pohybují v různých oborech práce s lidmi, především pedagogům, psychologům, lékařům atd. Díky této specializaci mohou absolventi následně uplatňovat edukační, poradenskou, diagnostickou a terapeutickou činnost, která je založena na systematické práci s výtvarnými projevy osob, s nimiž pracují.

Absolventi výcviku jsou schopni vést výtvarnou činnost skupiny či jednotlivce a využívat výtvarných projevů v rámci pracovní náplně své základní kvalifikace. Mimo jiné se také naučí analyzovat výtvarné projevy skupiny či jednotlivce a využívat tyto artefakty jako prostředek komunikace jak edukačně, tak i terapeuticky. Zásadní přínos výuky spočívá v osvojení arteterapeutických postupů, ve vedení ateliéru a hlavně v interpretaci anamnestické a psychopatologické symboliky výtvarného výrazu.¹⁰⁰

9.2.2 Rožnovská interpretační arteterapie

V rožnovském pojetí je arteterapie prostorem komunikace v řeči výtvarně symbolické a východiskem pro arteterapeutovy úsudky o momentálním stavu klientovy psychiky. Rožnovská škola staví na výtvarné imaginaci, kterou chápe jako reprezentaci aktuálně nepřítomných objektů a situací a jako něco, co umocňuje schopnost prožitku. Zároveň však imaginace poskytuje východisko z problémů, které v minulosti nebyly řešeny nebo vyřešeny. Za tvůrčí považuje rožnovská škola tu výtvarnou fantazii, která je zpracována formou pokusu o konkrétní způsob znázornění.

---

100 TOMAN, M. Ateliér arteterapie [online]. c2001, last revision 31 of October 2011 [cit. 12. září 2011].

Dnešní rožnovské pojetí propojuje postupy a smyslovou zkušenost svého autora s klasickou teorií snové práce, kde sen vystupuje jako projev skrytých tendencí a přání. Tím, že interpretaci chápe jako proces sebeuvědomění se Rožnovská škola distancuje od běžných arteterapeutických pojetí, které arteterapii chápou čistě jako prožitkovou disciplínu.

Rožnovská škola nabízí také různé kurzy, které jsou uplatňovány na akademické půdě, v Ateliéru arteterapie Jihočeské univerzity. Patří sem kurz Arteterapie pro děti, Víkendový arteterapeutický kurz a Čtyřblokový a roční kurz, který je určen již spíše pro pracovníky v pomáhajících profesích a pro studenty těchto oborů.¹⁰¹

9.2.2.1 PhDr. Milan Kyzour

Jak bylo zmíněno v kapitole Historie arteterapie, PhDr. Milan Kyzour byl významným českým pedagogem, malířem a hudebníkem, a zároveň zakladatelem české arteterapie. Narodil se roku 1932 v Českých Velenicích a zemřel v únoru 2000. Jelikož byl sám umělec, vnímal arteterapii jako léčbu uměním. Disponoval mimořádnou intuicí a schopností asociace, což v arteterapii využíval nejvíce. Cílem jeho arteterapeutických postupů nebylo klienta nějak konejšit těmi dobrými stránkami jeho osobnostmi, nýbrž ho upozornit na vnitřní konflikty a na to nezdravé, co se v něm skrývá. V návaznosti na výtvarný projev napomáhal tomu, aby vytěsněné skutečnosti vypluly napovrch. Byl známý tím, že se nikdy žádným problémům nevyhýbal, ba naopak, šel po nich tak tvrdošíjně, že svým klientům způsobil nepříjemné chvíle. Tím ale jeho práce byla opravdu smysluplná a dobrala se výsledku.¹⁰²

9.3 Výhody a přínosy arteterapie

Jak přesně vystihuje Koblicová, lidé jsou zvyklí používat slova a využívat je jak k předávání, tak k matení a zastírání obsahů. U výtvarného projevu ovšem toto není tak snadné, na druhou stranu nám však umožňuje vyjádřit spoustu věcí, o kterých možná ani nevíme, nebo bychom je nebyli schopni vyjádřit slovy. Další

---

101 KYZOUR, M. Arteterapie [online]. [cit. 25.října 2011].

102 Tamtéž.

výhodou je samozřejmě také fakt, že arteterapii lze uplatnit jak u nejtěžších psychických poruch, tak u normálních lidí. Navíc ji lze využít v nejrozmanitějších věkových skupinách – od batolat po geronty. Co je též velmi užitečné je trvalost produktů a možnost sledovat posuny a vývoj v čase a také to, že lze arteterapii snadno propojit s dalšími terapeutickými metodami (například relaxací, imaginací, muzikoterapií, psychogymnastikou, body terapií atd.).¹⁰³

Výchovná síla umění a bezprostřední účast na tvoření uměleckého díla navíc působí na všechny typy lidí, je jen třeba použít různé způsoby a prostředky. Arteterapie klientovi pomáhá v oblasti seberealizace, rozvoje imaginativního vnímání okolní reality a celkového sebeuvědomění.

---

103 KOBILCOVÁ, A. Arteterapie a psychoterapie v období dospívání. In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000, s. 25-26.

10 Závěr

Cílem mé bakalářské práce bylo analyzovat problém významu komunikace ve filosofii výchovy a demonstrovat využití arteterapie jako komunikačního prostředku. První kapitola se zabývá komunikací, jejím rozdělením a funkcemi a především její rolí ve filosofii a filosofii výchovy. V textu jsou uvedeny příklady, které v podstatě dokazují, že komunikace tvoří základní kámen filosofie výchovy. Prostřednictvím komunikace lze totiž poznávat druhé a dorozumívat se s nimi, což vede člověka k sebeporozumění. A sebeporozumění je zároveň cílem výchovy.

Druhá kapitola se zaměřuje na poruchy v komunikaci, kde jsou vyčteny některé z komunikačních poruch, způsobené buď narušenou komunikační schopností, nebo duševní poruchou. Na této části práce chci demonstrovat, že ať už je lidská schopnost komunikace narušena jakkoli, znamená to pro postiženého člověka obrovská omezení ve vyjadřování. A pokud není člověk schopen verbálně se vyjádřit, projevit své pocity, názory a postoje, znamená to pro něj narušený rozvoj osobnosti, a tedy i proces jeho sebeuvědomění.

Co dělat v případě člověka s poruchou komunikace ukazuje kapitola třetí a čtvrtá, které se soustředí na umění a jeho využití v terapii. Vypovídá o tom, že umění a lidská tvorba vůbec dokáže v člověku prolomit určitou bariéru, která mu brání ve vyjádření. Konkrétně je na danou problematiku aplikována arteterapie jako způsob terapie využívající tvořivosti k pochopení člověka a jeho potíží. Jelikož se v této části práce, věnované umění, dokázalo, že při procesu tvorby se může arteterapeut o člověku opravdu dozvědět i to, co sám pacient neví, arteterapie se prokázala jako účinný možný způsob řešení problémů v komunikaci.

Domnívám se, že cíl mé bakalářské práce byl naplněn, protože jsem v ní ukázala, jak je komunikace ve filosofii výchovy důležitá, a jak lze arteterapii aplikovat na lidi trpící komunikační poruchou. Psaní práce pro mě mělo rozhodně velký přínos. Sama jsem totiž původně patřila mezi ty, jenž pokládají svou schopnost komunikovat za samozřejmost. V průběhu psaní jsem však do problematiky pronikla hlouběji a tak jsem měla možnost se dozvědět o nejrůznějších poruchách v komunikování, které spouště lidem znepríjemňují

život. Studium metod a technik arteterapie mě přesvědčilo, že tato psychoterapeutická disciplína by rozhodně neměla být podceňována. Ukázalo se, že pro různě postižené pacienty je to ideální způsob, jak se projevit a dorozumět s okolím světem, protože verbálně je zkrátka obtížné je pochopit.

11 Seznam použitých zdrojů

CAMPBELLOVÁ, J. *Techniky arteterapie*. 2. vyd., Praha: Portál, 2000. 199s. ISBN 80-7178-428-1.

CASEOVÁ, C., DALLEYOVÁ, T. *Arteterapie s dětmi*. 1.vyd., Praha: Portál, 1995. 175s. ISBN 80-7178-065-0.

DAVIDO, R. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. 1.vyd., Praha: Portál, 2001. 205s. ISBN 80-7178-449-4.

GRAHAM, G. *Filosofie umění*. 1.vyd., Brno: BARRISTER & PRINCIPAL, 2000. 252s. ISBN 80-85947-53-6.

HOŠKOVÁ L., LAKATOŠOVÁ J. *Komunikace*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994. 69s. ISBN 80-7067-407-5.

JEBAVÁ, J. *Úvod do arteterapie*. 1.vyd., Praha: Karolinum, 1997. 95s. ISBN 80-7184-394-6.

KLENKOVÁ, J. *Kapitoly z logopedie*. 1.vyd., Brno: PAIDO, 1997. 94s. ISBN 80-85931-41-9.

KLENKOVÁ, J. *Možnosti stimulace preverbálních a verbálních schopností vývojově postižených dětí*. Brno: PAIDO, 2000. 123s. ISBN 80-85931-91-5.

KOBLICOVÁ, A. *Arteterapie a psychoterapie v období dospívání*. In: *Současná arteterapie v České republice a v zahraničí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000. 200s. ISBN 80-7290-004-8.

KRÁMSKÝ, D. *O povaze humanitních věd*. 1.vyd., Liberec: Bor, 2008. 172s. ISBN 978-80-86807-75-1.

LIEBMANN, M. *Skupinová arteterapie*. 1.vyd., Praha: Portál, 2005. 279s. ISBN 80-7178-864-3.

LOUDOVÁ, M. *Filosofie komunikace v díle K. Jasperse*: diplomová práce. Plzeň: Západočeská univerzita, Fakulta filosofická, 2009. 84s., 4 příl. Vedoucí diplomové práce Nikolaj Demjančuk.

- OLŠOVSKÝ, J. *Slovník filosofických pojmů současnosti*. 2.vyd., Praha: Akademie věd České republiky, 2005. 261s. ISBN 80-200-1266-4.
- PALOUŠ, R. *Ars docendi*. 1.vyd., Praha: Karolinum, 2004. 127s. ISBN 80-246-0855-3.
- PEŠKOVÁ, J. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*. 1.vyd., Praha: Křeace, 2010. 184s. ISBN 978-80-902125-6-5.
- PEŠKOVÁ, J. *Já, člověk...: Jak dělat vědu o člověku dnes a zítra*. 1.vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 269s. ISBN 80-04-21766-4.
- PEŠKOVÁ, J., PRŮKA, M., VAŇKOVÁ, I. *Hledání souřadnic společného světa: filosofie pro každý den*. 1.vyd., Praha: Eurolex Bohemia, 2004. 521s. ISBN 80-86432-91-2.
- READ, H. *Výchova uměním*. 1.vyd., Praha: Odeon, 1967. 421s. ISBN 01-521-67.
- RŮŽICKA, J. *Péče o duši v perspektivách psychoterapie*. 1.vyd., Praha: Triton, 2003. 332s. ISBN 80-7254-312-1.
- ŘEZNÍČEK, V., SMITKA, V. *Tvořivost a terapeutický proces z hlediska systémových věd*. In: *Současná arteterapie v České republice a v zahraničí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000. 200s. ISBN 80-7290-004-8.
- SLAVÍK, J. *Několik slov o české arteterapii*. In: *Současná arteterapie v České republice a v zahraničí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000. 200s. ISBN 80-7290-004-8.
- STAR, S. *Filosofie výchovy jako filosofie lidské aktivity a dialogu*. 1. vyd., Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2006. 183s. ISBN 80-7380-012-8.
- STIBUREK, M. *Arteterapie, artefietika – podoby, obsah, hranice, role, cíle*. In: *Současná arteterapie v České republice a v zahraničí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000. 200s. ISBN 80-7290-004-8.
- ŠICKOVÁ-FABRICI, J. *Základy arteterapie*. 1.vyd., Praha: Portál, 2002. 167s. ISBN 80-7178-616-0.

ŠLEMÍNOVÁ, M. *Dnešní česká arteterapie – pokus o systémové zamyšlení*. In: *Současná arteterapie v České republice a v zahraničí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000. 200s. ISBN 80-7290-004-8.

VAŇKOVÁ, I. *Mlčení a řeč v komunikaci, jazyce a kultuře*. 1.vyd. Praha: ISV nakladatelství, 1996. 280s. ISBN 80-85866-14-5.

VYBÍRAL, Z. *Psychologie komunikace*. 1.vyd., Praha: Portál, 2005. 319s. ISBN 80-7178-998-4.

ŽENATÁ, K. *Obrazy z nevědomí: práce v arteterapeutickém ateliéru*. 1.vyd., Praha: Portál, 2005. 150s. ISBN 80-7367-033-X.

Internetové zdroje:

Česká arteterapeutická asociace [online]. c2005 [cit. 12. září 2011]. Dostupné z: <<http://www.arteterapie.cz/index.php?disp=arteterapie&lang=0>>.

KYZOUR, M. *Arteterapie* [online]. [cit. 25. října 2011]. Dostupné z: <<http://www.arteterapie.wz.cz/arteterapie.html>>.

TOMAN, M. *Ateliér arteterapie* [online]. c2001, last revision 31 of October 2011 [cit. 12. září 2011]. Dostupné z: <<http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/arte/>>.